

DOI

УДК 930.253:929Прокопович

Марина Палієнко

докторка історичних наук,
професорка,
завідувачка кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

Ігор Срібняк

доктор історичних наук,
професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
історико-філософського факультету,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

ВЯЧЕСЛАВ ПРОКОПОВИЧ У БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ ТА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА І НАУКОВЦЯ

*Україні життя своє віддав, до кінця Отчизні вірний, за волю її
й державність все аж до смерти прийняти завжди готовий...*

Вячеслав Прокопович

Анотація. Мета статті полягає у відтворенні життєвого шляху українського громадсько-політичного діяча, історика Вячеслава Прокоповича (1881–1942), дослідженні його внеску в боротьбу за українську державність у період Української революції 1917–1921 рр., під час перебування у політичній еміграції в Польщі та Франції. **Методологічною основою** дослідження є послідовне застосування принципів історизму, об'єктивності, системного і міждисциплінарного підходів, компаративістики. Використання біографічного методу у поєднанні з методами джерелознавчого аналізу й синтезу дозволило розглянути життєдіяльність В. Прокоповича у контексті суспільно-політичних подій, крізь призму професійного середовища, міжособистісного спілкування і родинного оточення. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що в ньому вперше на основі вивчення і критичного аналізу архівної й опублікованої спадщини В. Прокоповича висвітлено основні віхи його життя й діяльності, охарактеризовано процес становлення особистості, участь в українському громадсько-політичному і культурно-освітньому русі, діяльність на посаді

© М. Палієнко, І. Срібняк, 2022

прем'єр-міністра Уряду УНР у роки Української революції 1917–1921 рр. та у період еміграції. У формуванні **джерельної бази дослідження** важлива роль була відведена аналізу та введенню до наукового обігу неактуалізованої інформації документів з особистого архіву В. Прокоповича, який зберігається у фондах Української бібліотеки імені Симона Петлюри у Парижі (Франція). **Висновки.** В. Прокопович, який брав активну участь в українському громадсько-політичному і культурному русі від початку ХХ ст., зробив вагомий внесок у боротьбу за українську державність, відстоюючи українські національні інтереси і цінності як громадсько-політичний і державний діяч, журналіст, науковець і педагог. Він посідав ключові посади в Уряді УНР, будучи міністром освіти та прем'єр-міністром, одним із найближчих соратників Головного Отамана Симона Петлюри. У період вимушеної політичної еміграції він активно долучився до розгортання діяльності Уряду УНР в екзилі, був одним із засновників і довголітнім редактором тижневика «Тризуб», ініціатором створення та головою Ради Товариства Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Наукова, публіцистична та архівна спадщина В. Прокоповича становить значний суспільний інтерес і потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: Вячеслав Прокопович; українська державність; національна ідентичність; українська політична еміграція в Європі; архівна спадщина; зарубіжна українка.

Українські історики ще до сьогодні працюють над тим, аби повернути із забуття імена чільних політиків, громадських і культурних діячів, освітян, які присвятили все своє життя національно-державному відродженню України, виборюючи її право на незалежне існування.

Це твердження повною мірою стосується прем'єр-міністра уряду УНР доби Української революції Вячеслава Костянтиновича Прокоповича, який і після вимушеної еміграції внаслідок більшовицької окупації України понад десятиліття (1926–1939 рр.) очолював уряд УНР в екзилі. Широкому загалу дослідників історії України здебільшого не відоме й коло наукових зацікавлень В. Прокоповича, його праці тільки ще

Вячеслав Прокопович. 1929 р.
*Українська бібліотека
імені Симона Петлюри.
Архів В. Прокоповича.*

торують свій шлях до читача, а крім того – залишаються у затінку й обставини його приватного і сімейного життя.

Великою мірою така ситуація була зумовлена недостатньою увагою дослідників до проблем функціонування інституцій української політичної еміграції в Європі, бо цей напрям активно розроблявся в Україні тільки упродовж останніх 30-ти років. Не сприяла написанню інтелектуальної біографії В. Прокоповича й відсутність в українських архівосховищах фондів, які б містили систематизовані документи про його життя і діяльність.

Отже, у сучасному історіографічному дискурсі відсутні праці, присвячені комплексному вивченню біографії, політичного і наукового доробку В. Прокоповича. Першим розпочав систематизацію його творчої спадщини відомий український громадсько-політичний діяч і правник А. Яковлів, який після смерті Вячеслава Костянтиновича на прохання його дружини Єлизавети Олександрівни Прокопович (Мешковської) підготував та випустив у 1954 р. окремих том «Записок Наукового товариства імені Шевченка», в якому опублікував наукові праці В. Прокоповича «Печать Малороссійская» і «Сфрагистичні етюди» з біографічною передмовою, що містила цінну інформацію, повідомлену автором дружиною покійного¹. Однак, від того часу не було підготовлено жодної ґрунтовної біографічної статті чи аналітичної праці, присвяченої діяльності чи творчому доробку В. Прокоповича, які, безумовно, заслуговують на всебічне вивчення.

Основою дослідження життєвого і творчого шляху особистості традиційно вважається архів, який акумулює документи родинного і приватного характеру, службової діяльності, дозволяє відтворити основну канву біографії, наблизитися до розуміння її суспільно-політичних поглядів, духовних цінностей, життєвих пріоритетів, відтворити коло професійного, громадського та приватного спілкування, пізнати наукові інтереси й культурні вподобання. Однак, якщо говорити про В. Прокоповича, то слід констатувати, що його архівна спадщина збереглася лише частково і, головним чином, завдяки відданості пам'яті та стараннями його дружини Єлизавети Олександрівни. Відома сьогодні частина особистого архіву В. Прокоповича зберігається в архівному зібранні Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі (Франція) – установі, ініціатором заснування та багатолітнім Головою Ради якої був саме Вячеслав Костянтинович. Проте точний час надходження цих документів до Бібліотеки наразі ще не встановлений,

¹ Яковлів А. Вячеслав Костянтинович Прокопович (1881–1942) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці історично-філософської секції. Париж; Нью-Йорк: Перша Українська Друкарня у Франції, 1954. Т. 153. С. 5–17.

оскільки В. Прокопович помер під час Другої світової війни, коли діяльність цієї славетної української установи була перервана нацистською окупаційною владою, а всі її фонди конфісковані та вивезені до Третього Райху. Велику роль у збереженні спадщини і пам'яті про цього визначного українського діяча, як уже відзначалося, відіграла його дружина Єлизавета Олександрівна, яка у повоєнні роки зберігала його документи, листування, рукописи праць у власному будинку у м. Бессанкур (Bessancourt) поблизу Парижа. Після відновлення діяльності Української бібліотеки у 1947 р. вона брала активну участь в організації її роботи, підтримувала тісні дружні стосунки з вдовою Головного Отамана – Ольгою Петлюрою (яка мешкала останні роки життя у будинку Прокоповичів у Бессанкурі), чільними діячами «уенерівської» еміграції, членами Товариства бібліотеки – І. Рудичевим, І. Косенком, Г. Довженком, генералом О. Удовиченком, М. Ковальським, П. Йосипишиним тощо. Дбаючи про увічнення пам'яті про чоловіка, вона готувала до видання рукописи його неопублікованих праць, а також розмірковувала про вибір належного місця для збереження його архіву, оскільки у 1950-х – на початку 1960-х років Українська бібліотека не мала для цього відповідних умов і приміщення. Отже, архів Вячеслава та Єлизавети Прокоповичів має власну складну «історію», відтворення якої потребує висвітлення в окремій дослідницькій публікації. Наразі зазначимо, що у результаті роботи з упорядкування розпорошених в Українській бібліотеці архівних документів (т. зв. «документального розсипу») було виявлено валізу Є. Прокопович із цінними документами з особового архіву В. Прокоповича, після чого нами була проведена їх атрибуція, систематизація та вивчення. Ці документи мають важливе джерельне значення для відтворення різних аспектів життя й діяльності цього яскравого політичного діяча і вченого, особливо в еміграційний період².

Окремі згадки про В. Прокоповича переважно мемуарного характеру, а також невеликі некрологи, опубліковані в еміграційній українській пресі, дають можливість відтворити загальну канву його біографії та окреслити коло спілкування. Так, деякі факти біографії В. Прокоповича вдалося уточнити, звернувшись до спогадів його сучасників –

² Важливо зазначити, що проведення заходів із виявлення, упорядкування і вивчення документів В. та Є. Прокоповичів, як і низки інших архівних зібрань української еміграції, що потрапили до фондів Української бібліотеки імені Симона Петлюри в різний час у розпорошеному вигляді, стало можливим завдяки ініціативам директорки і голови Ради бібліотеки д-ра Ярослави Йосипишин та голови Меморіального фонду Симона Петлюри Миколи Кочерги. Автори висловлюють щире вдячність за сприяння у роботі та уможливлення використання цих цінних документів у наукових дослідженнях.

Д. Дорошенка, С. Єфремова, О. Лотоцького, Є. Чикаленка, о. П. Білона³. Оpubлікований М. Ковальським 1957 р. на сторінках часопису «Свобода» короткий нарис про В. Прокоповича з нагоди 15-х роковин від дня його смерті, головним чином ґрунтувався на інформації, почерпнутій зі згаданої вище передмови А. Яковліва до «Записок Наукового товариства ім. Шевченка»⁴. Низка цінних документів була виявлена співробітниками Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України) під час підготовки документальної виставки до 135-ліття від дня народження В. Прокоповича у 2016 р.⁵ Можна також згадати кілька невеликих енциклопедичних гасел, у яких наведені біографічні відомості про діяча⁶.

У формуванні джерельної бази дослідження важлива роль була відведена аналізу та введенню до наукового обігу тієї частини архіву вченого, який зберігається у фондах Української бібліотеки імені Симона Петлюри у Парижі. Зокрема, серед паперів В. Прокоповича було виявлено уривки рукописних спогадів під назвою «3 днів весни», у яких він за пам'яттю намагався відтворити деякі сюжети зі свого дитинства та юності⁷. На жаль, він так і не зміг втілити свій задум, об'єднати окремі фрагменти своїх записок у цілісну картину. Натомість, цінні біографічні дані містить нарис о. П. Білона, який, найвірогідніше, користувався

³ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 рр.). Київ: Темпора, 2007. С. 180; *Його ж.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). Київ: Темпора. С. 31, 69, 155, 227–234 та ін.; *Єфремов С.* Щоденник. Про дні минулі (спогади). Київ: Темпора, 2011. С. 448, 456; *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Варшава, 1932. Т. 1. С. 263; *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). Київ: Темпора, 2003. С. 224, 257; *Білон П.* Спогади. Т. 1. Пітсбург, 1952. С. 147–149.

⁴ *Ковальський М.* Вячеслав Костянтинович Прокопович (3 нагоди 15-их роковин смерті) // Свобода. Джерсі-Сіті, 1957. № 121. 26 черв. С. 2–3.

⁵ 135 років від дня народження В. К. Прокоповича (1881–1942) – українського громадського, політичного і державного діяча // Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Виставка документів. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_135_narodzhennia_Prokopovycha.php (дата звернення: 10.06.22).

⁶ Р. М. Прокопович Вячеслав // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / за ред. В. Кубійовича. Мюнхен: Молоде життя, 1970. Т. 6. С. 2352–2353; *Zhukovsky A.* Prokopovych Viacheslav // Internet Encyclopedia of Ukraine. URL: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CR%5CProkopovychViacheslav.htm> (дата звернення: 10.06.22); *Вишка О.* Прокопович Вячеслав Костянтинович // Українська журналістика в іменах (Матеріали до енциклопедичного словника) / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1998. Вип. 5. С. 260–262; *Осташко Т. С.* Прокопович Вячеслав Костянтинович // Енциклопедія історії України / ред. кол.: В. А. Смолій (гол.) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 26–27.

⁷ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів В. Прокоповича. Ф. 7. 3 днів весни (рукопис).

інформацією, наданою йому дружиною В. Прокоповича. Машинопис цього нарису було виявлено серед документів Є. Прокопович із рукописним написом: «Високодостойній і Дорогій пані Є. О. Прокопович на спомин. о. Петро Білон. 27 червня 1959»⁸. Принагідно слід зазначити, що нариси П. Білона та А. Яковліва в окремих місцях є близькими за змістом, що дозволяє припустити користування однією першоосновою під час їх написання.

У процесі розбору та упорядкування документального розсипу в архівному зібранні Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі вдалося виявити листування В. Прокоповича з цілою низкою відомих українських громадсько-політичних, культурних, релігійних діячів міжвоєнного періоду та перших років війни (зокрема, листи Є. Бачинського, Є. Гловінського, Г. Довженка, Д. Дорошенка, І. Косенка, Б. Лазаревського, А. Ливицького, І. Рудичева, В. Сальського, С. Сірополка, М. Славінського, М. Шумицького, О. Шульгина та ін.). Серед них найбільшим за обсягом епістолярним комплексом є листування з Є. Прокопович (Мешковською). Зазначимо, що листи А. Ливицького до В. Прокоповича із цього зібрання були опубліковані Я. Файзуліним у документальному збірнику «Андрій Ливицький. Листування (1919–1953 роки)»⁹.

Однак, безумовно, масштаб особистості вимагає від сучасних дослідників ретельного виявлення, осмислення та аналізу всього фактографічного матеріалу, вивчення цінної наукової й публіцистичної спадщини діяча, відтворення його образу і діяльності у контексті історичної епохи. Методологічною основою такого дослідження є послідовне застосування принципів історизму, об'єктивності, методів наукового аналізу і синтезу, системного і міждисциплінарного підходів. Використання біографічного методу дозволяє відтворити життєвий шлях діяча на макро- та мікрорівнях – як у контексті суспільно-політичних подій, так і крізь призму приватного життя, родинного оточення й міжособистісного спілкування.

⁸ Там само. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. *Білон П.* Вячеслав Костянтинович Прокопович (машинопис). Цей текст значною мірою ґрунтується на біографічному нарисі А. Яковліва, опублікованому як передмова до праць В. Прокоповича у «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (1954). Можна припустити, що це був розширений текст доповіді, присвяченої пам'яті В. Прокоповича, яка була виголошена П. Білоном 12 жовтня 1957 р. у залі Українського літературно-мистецького клубу у Нью-Йорку (про що П. Білон повідомляв Є. Прокопович у листі від 21 жовт. 1957 р.).

⁹ Андрій Ливицький. Листування (1919–1953 роки) / Український інститут національної пам'яті; упоряд., вст. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. Київ: Фенікс, 2019. 688 с.

Становлення особистості на зламі століть. Участь в українському національному русі

В. Прокопович народився 10 (22) червня 1881 р.¹⁰ у Києві в родині протоієрея о. Костянтина Прокоповича, який за своїм походженням належав до старовинного шляхетсько-козацького роду (герба «Гроти») з Чигиринського повіту Київської губернії. Отець Костянтин виховував своїх дітей в атмосфері поваги й любові до рідної землі та українського слова, і в його домі у м. Златопіль¹¹ часто збиралися українці, які обговорювали новини культурного й громадського життя. Згадуючи про роки свого становлення, Вячеслав Костянтинович із теплотою визнавав, що у родинному середовищі сформувалися його життєві пріоритети, які мали значний вплив на його подальший розвиток¹².

Середню освіту Вячеслав здобув у Білоцерківській гімназії, в якій його батько викладав закон Божий. Virізнявся своєю добротою, а також готовністю прийти на допомогу своїм друзям, з якими завжди спілкувався українською мовою. Під час літніх вакацій подорожував пішки Україною, відвідуючи села і хутори, де вивчав народні звичаї та побут їх мешканців¹³.

Звертаючись до періоду становлення В. Прокоповича, варто згадати міркування І. Гирича про формування нового покоління вже «українських», а не «українофільських» діячів, які вживали українську мову в «щоденному спілкуванні від самих початків свого свідомого життя»¹⁴. Причому вживання української на початковому етапі було пов'язано безпосередньо з родинним середовищем, що згодом впливало на культурні та політичні вподобання діячів, їхню національну самоідентифікацію.

Після успішного закінчення гімназії Вячеслав вступив 1900 р. на історико-філологічний факультет Університету св. Володимира, де зацікавився вивченням української історії і, зокрема, документами козацької доби, оволодів методами критичного опрацювання архівних джерел, розпочав свої сфрагістичні студії. Формування наукових зацікавлень В. Прокоповича відбувалося під впливом школи документалістики про-

¹⁰ В «Енциклопедії історії України» помилково зазначена дата народження – 10 квітня. Див.: *Осташко Т.* Прокопович В'ячеслав Костянтинович // *Енциклопедія історії України*. Київ, 2012. Т. 9. С. 26.

¹¹ Златопіль – місто у південній частині Київської губернії, яке у ХІХ ст. було помітним культурним і торговельним центром Чигиринського повіту, зі значним складом єврейського і польського населення. У 1959 р. було приєднане до м. Новомиргород (нині – Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.).

¹² *Яковлів А.* Зазнач. твір. С. 5.

¹³ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. *Білон П.* Вячеслав Костянтинович Прокопович. Арк. 2.

¹⁴ *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ: Український письменник, 2014. С. 164.

фесора Володимира Антоновича, який у цей час хоч уже активно не викладав, але продовжував спілкуватися зі студентами і користувався в їхньому середовищі надзвичайною повагою та авторитетом.

Із самого початку навчання в університеті В. Прокопович поринув в атмосферу українського громадського та культурного життя Києва, долучився до участі у діяльності першого українського видавництва «Вік», що постало у Києві наприкінці XIX ст. з ініціативи О. Кониського. Як зазначав І. Гирич, культурний і політичний рух тих часів, як і будь-яка інша громадська справа, ґрунтувався на теплих міжособистісних взаєминах. Одним із промовистих свідчень цього була співпраця «чудової п'ятірки» – С. Єфремова, О. Лотоцького, В. Доманицького, В. Дурдуківського та В. Прокоповича, за висловом І. Гирича – «рушійної сили» цього славетного українського осередку¹⁵. Яскравий «колективний портрет» діячів «Віку» залишив у своїх спогадах Є. Чикаленко, який, між іншим, зазначав, що ніколи не помічав у них і «тіні властолюбія, користолюбія або якого іншого прояву егоїзму»; що всі вони були «віддані справі відродження української нації усією своєю душею», працювали для неї «до втоми, до виснаження сил своїх», а в особистих відносинах проявляли «до людей таку теплоту, таку готовність допомогти кожному в його біді і робили це з такою делікатністю, чулістю, що хто мав нагоду довший час працювати з ними або мати приватні стосунки, то той ставав їхнім приятелем навіки»¹⁶.

Особливу атмосферу єднання, яка панувала в цьому видавництві, відзначав й С. Єфремов, підкреслюючи, що всі його члени були об'єднані між собою і поглядами, й особистою дружньою приязню, «розуміли один одного часто з самого натяку», «ніколи не сварилися» та «вдачею один одного щасливо доповняли»¹⁷. Отже, коло найближчого спілкування В. Прокоповича у ці роки становили діячі, об'єднані навколо видавництва «Вік» – В. Доманицький, В. Дурдуківський, С. Єфремов, Ф. Матушевський, О. Лотоцький, А. Ніковський, В. Страшкевич. Більшість із них походила з українських священницьких родин, в яких плекалися національні традиції й рідна мова.

У цей час молоде покоління українських діячів активно долучилося до співпраці в історично-літературному журналі «Киевская старина», який ще з 1880-х років видавала у Києві Стара громада. В умовах зміни суспільно-політичної ситуації вони намагалися осучаснити тематичну палітру журналу, урізноманітнити її критичними оглядами, бібліографічними новинками, рецензіями, хронікою тощо. Спілкування зі старшої генерацією старогромадівців, до яких молоді ставилися критично, з певною долею іронії, все ж позитивно позначилося на їхньому

¹⁵ Там само. С. 171, 350.

¹⁶ Чикаленко Є. Спогади... С. 257.

¹⁷ Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі... С. 448.

зацікавленні у вивченні української старовини, дослідженні історичних джерел, підготовці до публікації наукових праць, публіцистичних заміток, рецензій, некрологів тощо. Отже, не випадково, що перші наукові розвідки молодого В. Прокоповича ще за студентських часів побачили світ саме на шпальтах «Киевской старины». Упродовж 1902–1905 рр. у журналі ним були опубліковані під псевдонімом «В. Черепин» кілька матеріалів: біографічний нарис про письменника, громадського і земського діяча Дмитра Марковича (1903), а також рецензії на «Повісті й оповідання» І. Нечуя-Левицького (1902), історичне оповідання «Палій, воскреситель Правобережної України» Д. Мордовця (1903) та «Очерк истории украинского народа» М. Грушевського (1905)¹⁸. Зазначимо, що свої перші праці у журналі у цей час опублікували також Д. Антонович, Д. Дорошенко та С. Петлюра.

Розвиваючи свої наукові інтереси під впливом університетського середовища та професора В. Антоновича, а також натхненно працюючи серед молодих українських інтелектуалів над видавничими проєктами, В. Прокопович набув цінний життєвий досвід і сформувався як учений і громадський діяч. Згадуючи згодом ці роки з теплотою і певною долею іронії, він відзначав, що молодим журналістам доручали тоді писати некрологи про відомих письменників, за що їх із легкої руки В. Біднова почали жартома називати «гробокопателями»¹⁹.

Слід відзначити, що саме на межі 1890-х – 1900-х років відбувалися кардинальні зміни у середовищі української інтелігенції, частина якої (особливо молода генерація) відійшла від ідей культурництва та започаткувала політичний етап розвитку українського руху. Характеризуючи кінець XIX ст., В. Дорошенко відзначав, що це був час повільного органічного зростання українського руху, коли під суворим режимом репресій поступово народжувалося свідоме українство, зростали ряди української інтелігенції, яка домагалася для себе та всього українського народу «повноти національного життя»²⁰. Поступово українство, яке в Російській імперії було сковане заборонами та утисками, еволюціонувало, переростаючи рамки «гуртківства» й культурництва. За словами І. Гирича, у цей час саме діячі «Віку», серед яких був і В. Прокопович, визнали «імператив українського мовлення у повсякденному житті та політично-культурній роботі», а українська еліта, відмовляючись від мовного дуалізму, намагалася проводити літературну

¹⁸ Див.: Палієнко М. «Киевская старина» в громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Темпора, 2006. С. 100, 121, 313.

¹⁹ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. Білон П. Вячеслав Костянтинович Прокопович. Арк. За.

²⁰ Дорошенко В. Українство в Росії. Новійші часи. Відень: накладом Союзу Визволення України, 1916. С. 31.

діяльність українською мовою²¹. Сам В. Прокопович, вже перебуваючи в еміграції, згадував про ці часи: «Теперішнє покоління, що виросло й розвивалося, захоплене могутнім розростом національної свідомости, що й на чужині живе в суцільній українській атмосфері – родинній і громадській, може не розуміє того значіння, яке в темні роки реакції мала кожна українська сім'я; може не розуміє, яку вагу і вплив мала кожна жінка-українка. Адже тоді, в 90-ті роки минулого віку навіть в родинах відомих членів Старої Громади часто панувала московська мова. Пам'ятаю, як боляче вразило це мене, молодого тоді ще хлопця, коли я вперше потрапив в Київі в родинне оточення де-яких з найвидатніших наших громадян. Щоб перелічити ті сім'ї в Київі, де все було перейнято української культурою, пальців на руках було аж занадто багато»²². Однією з таких суто українських родин у Києві була родина Олександра і Наталії Лотоцьких.

Після закінчення університету у 1904 р.²³ В. Прокопович викладав історію у київських державних гімназіях, а також у комерційній школі товариства вчителів, директором якої у 1906–1917 рр. був його добрий приятель П. Холодний. Водночас він брав активну участь в українському громадсько-політичному русі – з 1905 р. належав до складу Української радикально-демократичної партії (УРДП), а у 1908 р. став членом Товариства українських поступовців (ТУП) – нелегальної організації, що обстоювала ліберально-демократичні цінності та значною мірою скеровувала громадсько-політичне життя українців до революційних подій 1917 р. Це був своєрідний «мозковий центр» українського культурного та громадського життя, до якого належали діячі різних поглядів і генерацій (поряд із В. Прокоповичем, який входив до складу Ради ТУП, активну участь у її діяльності брали Б. Грінченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Є. Єфремов, Є. Чикаленко, М. Лисенко, Ф. Матушевський, А. Ніковський, Л. Старицька-Черняхівська, П. Стебницький, П. Холодний, І. Шраг тощо). За образним висловом В. Дорошенка, організація об'єднувала «всі живі й політично активні сили українського громадянства»²⁴.

²¹ *Гирич І.* Українська мова – як фундаментальна цінність національно-визвольного руху другої половини XIX – початку XX ст. // *Historians*. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/ukrayinska-mova/1209-ihor-hyrych-ukrayinska-mova-yak-fundamentalna-tsinnist-natsionalno-vyzvolnoho-rukhu-druhoi-polovyny-khikh-pochatku-khkh-st> (дата звернення: 15.06.22).

²² *Прокопович В.* Пам'яті Н. М. Лотоцької // *Тризуб*. Париж, 1930. Ч. 44(252). 23 листоп. С. 6.

²³ Диплом про закінчення історико-філологічного факультету Університету св. Володимира (№ 14930) був виписаний В. Прокоповичу 10 вересня 1904 р. Див.: ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 707. Оп. 287. Спр. 1418. Арк. 28.

²⁴ *Дорошенко В.* Українство в Росії. Новіші часи... С. 110.

До початку Першої світової війни В. Прокопович продовжував активно займатися й журналістською діяльністю, публікуючи статті у часописах «Рада» і «Боротьба», а впродовж 1911–1914 рр. редагуючи під псевдонімом «С. Волох» педагогічний журнал «Світло».

Одним із проявів національного життя українців у Києві стала діяльність Українського клубу, що був заснований з ініціативи М. Лисенка та об'єднував українських митців й інтелектуалів, які регулярно влаштовували літературні й музичні вечори, лекції, різні мистецькі заходи. Власне, це був осередок Товариства українських поступовців. В. Прокопович брав активну участь у багатьох культурно-просвітницьких заходах, часто виголошуючи промови та реферати. Зокрема, про один з його яскравих виступів згадував А. Ніковський у листі до Є. Чикаленка від 23 червня 1912 р.: «З промови Волоха почався мітинг. Він так живо і енергійно говорив, що вся промова йшла під репліки в залі. Поради – як завести бібліотеку, як навчити читати фонетики, як вводити укр[аїнські] моменти в виклад історії. Катихизис, за який можуть клуб закрити»²⁵. Після заборони владою діяльності клубу у жовтні 1912 р., він згодом відродився під назвою «Родина», яка могла сприйматися українською й російською мовами з різними змістовими сенсами.

Безумовно, що така активна участь В. Прокоповича в українському громадському й культурному житті привертала увагу імперських жандармських органів та обумовила внесення його імені до списків політично неблагонадійних осіб. До того ж палкий виступ В. Прокоповича, присвячений народній школі й рідній мові в Україні, що був виголошений на Всеросійському з'їзді учителів у грудні 1913 р. у Петербурзі, викликав незадоволення з боку російської адміністрації та мав наслідком позбавлення його можливості займатися викладацькою діяльністю в державних закладах імперії²⁶. У цих умовах В. Прокопович зосередився на роботі у Київському міському музеї, де обіймав посаду бібліотекаря та працював над збиранням і упорядкуванням документів з історії Києва й магдебурзького права.

Початок Першої світової війни призвів до заборони всіх українських видань і діяльності товариств. У цей час осередком громадського і культурного життя українців залишався клуб «Родина», розташований у невеликому напівпідвальному приміщенні по вул. Володимирській (нині – Володимирська, 42), в якому розмістився військовий шпиталь і притулок для біженців. І саме тут «народилася» перша праця В. Прокоповича з історії Києва, яка побачила світ лише через 30 років у Па-

²⁵ Євген Чикаленко. Андрій Ніковський. Листування, 1908–1921 роки / упоряд.: Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2010. С. 137.

²⁶ Див.: *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Ч. 3. Варшава, 1934. С. 430.

рижі, у вирі подій Другої світової війни²⁷. Згадуючи про ті скрутні часи, вчений писав: «Розпочато ту роботу й писалося її за часів тяжких, восени року 1915. На устах наших каменем тяжким налягла печать мовчання: преси не було, журнали не виходили, життя українське під страшним вражінням подвигів російського війська й адміністрації в Галичині завмерло. Все принишло, замовкло...»²⁸.

Проте ці «темні часи» не відвернули від національно-просвітньої роботи київську молодь, яка, як згадував В. Прокопович, «під тягарем отої національної катастрофи якось ближче зійшлася з старшим поколінням і почала вчашати до Українського клубу, розпочалася там низка рефератів [...] Добре пам'ятаю маленькі кімнати, тісно набиті народом в сутеренах Українського клубу, де збиралися ми на ті потайні бесіди щосуботи. Кілька вечорів було там присвячено й читанню моєї роботи, тоді наполовину лише викінченої. І от відразу автор, який писав, тільки рахуючи на кращі часи, без надії швидше поділитися з громадянством своїми думками, здобув те, що на наші обставини тодішні було мрією далекою, – аудиторію. І оті слухачі молоді, що збиралися щотижня, підганяли мене кінчати розпочате, давали стимул до роботи»²⁹.

У вирі подій Української революції 1917–1921 рр.

Із початком революційних подій 1917 р. В. Прокопович активно долучився до революційних процесів в Україні та творення національних державних інституцій. Будучи членом Ради ТУП, він брав участь у реорганізації товариства в Союз українських автономістів-федералістів, що відбулася на з'їзді ТУП у березні 1917 р. Союз обстоював перед Тимчасовим урядом позиції автономії України у складі федеративної Росії. В. Прокопович увійшов до складу Центрального комітету (Ради) Союзу і в квітні 1917 р. був делегований для участі у першому представницькому загальноукраїнському форумі – Всеукраїнському національному конгресі, на якому він був обраний членом Української Центральної Ради (УЦР), а згодом – Малої ради.

У червні 1917 р. у результаті нових реорганізацій було створено Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ), яка стала історичною правонаступницею ТУП та УРДП, і В. Прокопович продовжив у ній свою активну політичну діяльність. Ця політична сила об'єднувала представників ліберально-демократичної інтелігенції, які відіграли провідну роль у створенні УЦР і загалом процесах державотворення. У роки Української революції 1917–1921 рр. УПСФ дала значну кіль-

²⁷ Йдеться про працю В. Прокоповича «Під золотою короговою» (Париж, 1943).

²⁸ Прокопович В. Під золотою короговою [Передмова]. Париж, 1943. С. Х. Див. також: Яковлів А. Зазнач. твір. С. 6–7.

²⁹ Прокопович В. Під золотою короговою... С. XI.

кість урядовців, керівників виконавчої влади в усіх ланках державного управління (С. Єфремов, О. Лотоцький, В. Прокопович, П. Стебницький, П. Холодний, С. Шелухін, О. Шульгин та ін.)³⁰. Зазначимо, що окрім активної громадсько-політичної позиції, особливу увагу у цей час В. Прокопович приділяв проблемам збереження пам'яток національної історико-культурної спадщини, беручи участь у створенні Товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні³¹.

Наприкінці січня 1918 р. В. Прокопович увійшов до складу першого уряду незалежної України на чолі з В. Голубовичем, де він до початку квітня 1918 р. обіймав посаду міністра народної освіти, здійснюючи важливі кроки у справі українізації школи. Але 27 квітня 1918 р., на виконання директиви головного комітету УПСФ, В. Прокопович разом з однопартійцями О. Лотоцьким, О. Шульгиним та І. Феценком-Чопівським подали у відставку через незгоду з діями лівої більшості Ради народних міністрів УНР.

Після відставки В. Прокопович зосередився на праці в Київському губернському земстві, головою якого тоді був С. Петлюра. Арешт С. Петлюри, який був санкціонований гетьманом П. Скоропадським, змусив В. Прокоповича перебрати на себе виконання обов'язків голови Київського губернського земства. Невдовзі він також був обраний до складу президії Всеукраїнського земського союзу. 31 грудня 1918 р. В. Прокопович виїхав на чолі української дипломатичної місії до Варшави з метою налагодження українсько-польської співпраці, де перебував до кінця січня 1919 р.³²

Повернувшись до Києва, В. Прокопович прийняв непросте для себе рішення залишитися в українській столиці після евакуації з неї Директорії, але при цьому, як зазначав А. Яковлів, він був змушений жити «в скритку»³³. Фактично В. Прокопович залишався у Києві на нелегальному становищі до травня 1920 р., коли українська столиця була звільнена від більшовиків об'єднаними польсько-українськими силами. У цей час відбулося зближення В. Прокоповича та С. Петлюри, яких пов'язували довгі роки знайомства, а також спільної праці у Київському губернському земстві. Вже 26 травня 1920 р. Голова Директорії доручив В. Прокоповичу сформулювати новий кабінет міністрів, який він очо-

³⁰ Бойко О. Д. Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) // Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2019. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_UPSF_p (дата звернення: 20.06.2022).

³¹ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. Білон П. Вячеслав Костянтинович Прокопович. Арк. 6.

³² Осташко Т., Соловійова В. Дипломатичні представництва УНР у країнах Західної Європи (1918–1921 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. : зб. наук ст. 2002. Вип. 1. С. 195.

³³ Яковлів А. Зазнач. твір. С. 8.

лював в один із найскладніших моментів існування УНР (до 14 жовтня 1920 р.). Внаслідок наступу більшовиків у червні 1920 р. уряд був змушений вчергове евакуюватися на Захід. Як зазначав А. Яковлів, «з урядом і військом В. К. пройшов останню «хресну путь» по Україні аж до Тарнова»³⁴. Після перетину р. Збруч уряд здійснив коротку зупинку в Станіславові. З огляду на наближення більшовицьких військ В. Прокопович вважав за необхідне перенести уряд до місця розташування Армії УНР (про що було ухвалено й відповідне рішення), проте польська влада наполягла на переїзді українського уряду до Тарнова.

14 вересня 1920 р. у силу політичної доцільності В. Прокопович був змушений звернутися до С. Петлюри з проханням про відставку, але ще протягом місяця продовжував виконувати функції керівника уряду. 14 жовтня 1920 р. голова Директорії С. Петлюра, приймаючи відставку прем'єр-міністра, у листі до В. Прокоповича зазначав, що всі складні випробовування, які змушений був долати уряд, «не зламали Вашого духу і волі до праці на користь Батьківщини і робота Уряду під Вашим проводом не припинялась весь час, в результаті чого видано цілу низку важних законів, які нині служать основою для відновлення правного життя Республіки [...]»³⁵. Відтак С. Петлюра «з жалем» задовольнив прохання В. Прокоповича про відставку і висловив йому подяку за самовіддану працю. Склавши повноваження прем'єра, В. Прокопович не полишав активної діяльності, обіймаючи з 14 жовтня до 18 листопада 1920 р. посаду міністра освіти в уряді А. Ливицького.

В еміграції у Польщі

Разом з урядом і Армією УНР В. Прокопович опинився на теренах Польщі на становищі політичного емігранта, знов-таки беручи найактивнішу участь у роботі Державного центру УНР в екзилі. Він став одним з організаторів скликання Ради Республіки, яка розпочала свою роботу 3 лютого 1921 р. у готелі «Брістоль» у м. Тарнів (Польща).

Одним із завдань Ради стало формування нового уряду УНР, що відбулося на тлі політичних консультацій між різними її фракціями. В. Прокопович, який мав відповідний політичний та організаційний досвід і користувався підтримкою більшості членів Ради, очолив Уряд УНР в екзилі. Але діяльність уряду з самого початку була ускладнена цілою низкою причин і, зокрема, делегуванням до його складу представників різних українських політичних партій з метою отримання підтримки Ради. Наслідком цього стала неготовність уряду до вироблення цілісної програми дій, особливо в нових зовнішньополітичних умовах – після підписання Польщею і більшовицькою Росією Ризького

³⁴ Там само.

³⁵ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 89.

мирного договору у березні 1921 р. Ця подія означала завершення періоду легального існування Уряду УНР на теренах Польщі, оскільки ст. 5 Ризького договору забороняла підтримку еміграційних і військових організацій. До того ж поглиблювалася криза в Раді Республіки, зі складу якої почали виходити окремі фракції. Не маючи реальних можливостей для її подолання, прем'єр-міністр В. Прокопович 18 липня 1921 р. подав у відставку³⁶.

У січні 1922 р. за пропозицією С. Петлюри В. Прокопович увійшов до складу уряду А. Лівіцького в якості міністра освіти. У цей час Вячеслав Костянтинівич також вживав організаційних заходів для збереження українських архівів і культурних цінностей за кордоном, долучився до заснування Музею-архіву визволення України, був обраний головою його товариства³⁷.

Прагнучи зміцнити зв'язок Державного центру й інтернованої Армії УНР та підтримати вояків у їхньому скрутному таборовому існуванні, він прийняв рішення залишити Тарнів і переїхати на сталий побут до табору в Каліші. 30 жовтня 1922 р. його було призначено на посаду начальника управління культурно-освітніми справами Генерального штабу Армії УНР³⁸. Вже з першого дня свого перебування у таборі В. Прокопович взяв найдіяльнішу участь в організації культурно-освітнього життя інтернованого вояцтва. Прагнучи зміцнити його моральний дух, він виступав із рефератами на різні історичні та літературні теми, організовував видання книжок, підтримував таборові часописи. Окремі з його доповідей побачили світ на сторінках таборових видань. Так, з ініціативи о. П. Білона у «Релігійно-науковому віснику», який видавало Братство св. Покрови при 6-й Січовій стрілецькій дивізії у Щипіорно, було опубліковано доповідь В. Прокоповича про творчість Т. Шевченка³⁹.

Дбаючи про забезпечення регулярної роботи таборових шкіл, В. Прокопович ініціював заснування окремого фонду, коштами якого мали покриватися видатки освітніх інституцій у таборах⁴⁰. Цей фонд розпочав свою діяльність 19 лютого 1923 р., коли до нього надійшов перший грошовий внесок у розмірі 1 млн марок польських від таборової комісії з розподілу пожертвуваних коштів. Заходами В. Прокоповича у квітні 1923 р. було ухвалено статут «Шкільно-просвітнього

³⁶ Яблонський В. Державний центр УНР в екзилі: ідеї, боротьба, традиція (1921–1992 роки). Київ, 2020. С. 144–146.

³⁷ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ: Темпора, 2008. С. 77–79.

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 4. Спр. 6. Арк. 121.

³⁹ Білон П. Спогади... С. 149. Див.: Прокопович В. Шевченко і ми // Релігійно-науковий вісник. Щипіорно, 1923. № 7–8 (лют.-берез.). С. 26–34.

⁴⁰ Фонд шкільно-просвітній // Український Сурмач. Щипіорно, 1923. 18 лют. Ч. 46. С. 7.

фонду імені Бориса Грінченка»⁴¹. Звертаючись до таборової громади на шпальтах часопису «Український Сурмач», він наголошував на необхідності створення відповідної матеріальної бази, яка могла б забезпечити належне функціонування таборових шкіл, роботу вчителів, а також надання постійної допомоги і підтримки воякам, які виявили бажання вчитися⁴². Зусиллями В. Прокоповича фонд невдовзі перетворився на найавторитетнішу допомогову організацію в таборі.

Упродовж всього часу свого перебування у Каліші й Щипіорно В. Прокопович діяльно долучався до організації усіх культурно-національних свят, пам'ятних днів, вшанувань, збору пожертв, просвітніх акцій, проведення яких сприяло згуртуванню українського вояцтва, піднесенню його морального духу та урізноманітненню таборового побуту. Так, 26 травня 1923 р. він узяв участь у вшануванні пам'яті полеглих за визволення України, виступивши перед інтернованими у таборовому театрі у Каліші. Як відзначав кореспондент часопису «Український Сурмач», виступ В. Прокоповича був одним із найяскравіших моментів програми заходу⁴³.

Таким чином, В. Прокопович розгорнув дуже активну культурно-просвітню працю в таборах, поділяючи з інтернованими всі труднощі таборового побуту, і даючи, за словами о. П. Білона, своїм «спартанським життям, любов'ю до свого краю і до рідної Церкви»⁴⁴ гідний приклад для наслідування. П. Білон також підкреслював, що: «голодне життя в неопалювальних приміщеннях, надмірна праця робили В. К. ченцем вищого ступеню аскетизму. Тільки незламна сила волі, висока ідея служіння рідному народові й Батьківщині допомогли йому пережити цей таборовий період, що його «спартанські» умови, кінець-кінцем, тяжко відбилися на здоров'ї В. К.»⁴⁵. Про подвижницьку працю В. Прокоповича у таборах, яка вкрай негативно позначилася на його здоров'ї, згадували також чільні діячі УНР І. Косенко та А. Яковлів⁴⁶.

У зв'язку з відносною нормалізацією польсько-радянських міждержавних взаємин у 1923 р. політична діяльність уенерівської еміграції

⁴¹ Шкільно-Просвітній фонд імені Б. Грінченка // Там само. 6 трав. Ч. 51–52. С. 13.

⁴² Прокопович В. На свої сили // Там само. С. 6.

⁴³ «День Полеглих» в таборі Каліш // Там само. Ч. 54. 3 черв. С. 7.

⁴⁴ Білон П. Спогади... С. 147.

⁴⁵ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. Білон П. Вячеслав Костянтинович Прокопович (Машинопис). Арк. 9.

⁴⁶ А. Яковлів, зокрема, зазначав: «Тільки сила волі та ідея служби рідному народові й Батьківщині допомогли В. К. пережити цей таборовий період, але наслідки вільного й невільного «спартанства» тяжко відбилися на його здоров'ї». Див.: Яковлів А. Знач. твір. С. 9.

в Польщі суттєво ускладнилася. Одним із наслідків цього стала підготовка до ліквідації таборів інтернованих вояків УНР у Польщі (Каліш і Щипіорно), що ставило на порядок денний питання про їх адаптацію до цивільного життя. Несприятлива економічна ситуація у Польщі, що значно ускладнювала процес працевлаштування українських ветеранів, спонукала їх до виїзду в інші європейські країни. Зокрема, С. Петлюра 15 вересня 1923 р. звертався у листі до М. Шумицького з проханням посприяти проведенню перемовин із роботодавцями про працевлаштування колишніх вояків у Франції. Ще за два місяці, у своєму черговому листі до М. Шумицького С. Петлюра наголошував на тому, що вже чимало українців із таборів для інтернованих виявили бажання виїхати на роботу до Франції, і що в цьому напрямі слід було б взяти активних заходів аби запобігти рееміграції таборян до більшовицької України. Між тим С. Петлюра вважав за доцільне «затримати певні елементи за кордоном для того, щоб вони потім стали більш досвідченими будівничими нашої держави»⁴⁷.

«Остання подорож» із Головним Отаманом. Організація діяльності українських еміграційних осередків у Франції

У цей час С. Петлюра дійшов думки про доцільність перенесення діяльності політичного проводу УНР із Польщі до іншої європейської країни. Він запросив В. Прокоповича, як одного зі своїх найближчих однодумців, супроводжувати його у цій подорожі. Цінним джерелом, яке дає можливість відтворити подієву канву та атмосферу цієї «останньої подорожі» з Головним Отаманом, є короткі спогади В. Прокоповича, що були опубліковані у «Збірнику пам'яті Симона Петлюри» (Прага, 1930)⁴⁸. Зі зрозумілих причин В. Прокопович не міг у той час відтворити все у подробицях, натомість змалював певну «схему», опис маршруту, занотувавши лише окремі цікаві факти і зустрічі. «Мені доля судила відбути з Паном Отаманом його останню подорож, – згадував він, – пережити в купі – часом в одній хаті – останні роки його життя, по товариські ділити з ним горе часте і радощі рідкі, їсти гіркий хліб на чужині»⁴⁹.

⁴⁷ Симон Петлюра. Статті, листи, документи / Українська вільна академія наук у США. Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. Нью-Йорк, 1979. Т. 2. С. 544.

⁴⁸ Прокопович В. Остання подорож (31.XII.1923 – 16.X.1924) (Уривок) // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). Прага, 1930. С. 210–216. У 1931 р. ці спогади з короткою передмовою В. Прокопович почав публікувати на сторінках часопису «Тризуб», але їх видання так і не було закінчено. Див.: Прокопович В. Остання подорож (31.XII.1923 – 16.X.1924) // Тризуб. Париж, 1931. Ч. 20–21(278–279). С. 26–33.

⁴⁹ Прокопович В. Остання подорож // Тризуб. Париж, 1931. Ч. 20–21(278–279). С. 28.

Зокрема, В. Прокопович зазначав, що Головний Отаман поділився з ним своїм планом під час однієї з вечірніх прогулянок наприкінці листопада 1923 р. Цей план полягав у відновленні ширшої політичної праці в Західній Європі, об'єднанні всіх свідомих сил української еміграції у боротьбі «проти найстрашнішого й наймогутнішого ворога – Москви» і розбудові тісних взаємин з європейськими країнами⁵⁰. С. Петлюра прагнув отримати свободу рухів, посилити, активізувати й розвинути політичну діяльність, що у той час вже було неможливо реалізувати у Польщі. В. Прокопович акцентував увагу на суголосності пропозиції Головного Отамана його баченню ситуації та перспектив розвитку українського руху. Зокрема, він писав: «план Отаманів відповідав давнім моїм думкам про нашу дальшу працю. Більше як рік тому ми в тісному колі найближчих товаришів обмірковували способи підняти і пожвавити нашу урядову діяльність. І серед тих способів, що ми їх на тій нараді намітили, перше місце займало заснування в Західній Європі експозитури нашого уряду. До цього проекту не раз ми верталися, розглядаючи його з різних сторін, і тільки брак коштів, який ми тоді особливо гостро відчували, ставав на перешкоді його здійсненню [...] Те, що надумав зробити Головний Отаман, йшло в тому самому напрямку. Тому, хоч я глибоко зжився з таборами, мав там роботу, яку вважав за корисну і яка заповнювала увесь час, і хотів перебути з нашим військом до кінця, я не зміг не привітати наміру Симона Петлюри і пристав на його пропозицію: зламати усталений вже уклад життя і вирушити в невідоме»⁵¹.

Організацію цієї поїздки і перебування С. Петлюри та В. Прокоповича у Будапешті взяв на себе голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині генерал В. Сікевич, а всі фінансові видатки покривав із власних коштів уповноважений міністр Уряду УНР, голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії і Швейцарії барон М. Василько⁵². 3 грудня 1923 р. С. Петлюра повідомляв у листі В. Сікевича, що надіслав на його адресу фотографії і дані, необхідні для оформлення

⁵⁰ Там само. С. 29.

⁵¹ Там само. С. 30.

⁵² Див. листування С. Петлюри з В. Сікевичем та М. Васильком у кн.: Матяш І., Мушка Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Київ; Будапешт, 2005. С. 357–359. Докладніше про організацію поїздки та перебування С. Петлюри і В. Прокоповича в Угорщині див.: Матяш І. Варшава–Будапеш–Париж: деталі однієї подорожі (маловідомі моменти життя Голови Директорії й Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри) // Symon Petlura. Przywódca niepodległej Ukrainy / Prace Polsko-Ukraińskiej Komisji dla Badania Relacji Wzajemnych w latach 1917–1921. T. 2; pod red. M. Szumiły. Warszawa, 2021. S. 139–159. У Будапешті вони перебували до травня 1924 р., звідки виїхали до Швейцарії, де ними опікувався секретар Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні З. Курбас.

документів на ім'я: «а) Stepan Mohyla (44 років, шатен, голений, трохи сивого волосся, зріст середній) і б) Wiaczeslaw Prokopowitsch (42 років, шатен, середній зріст)»⁵³.

31 грудня 1923 р. С. Петлюра та В. Прокопович під прибраними іменами і з паспортами урядовців Дипломатичної місії УНР в Угорщині виїхали з Варшави до Відня, де вони зустріли новий рік та відвідали Є. Чикаленка й П. Чижевського. Як згадував В. Прокопович, особлива атмосфера віденської оселі Є. Чикаленка, де за розмовою, споминами й запитаннями непомітно промайнув час, дозволила їм на годину відчутти себе «ніби в Києві на Благовіщенській в затишній гостинній господі нашого любого “Пана”»⁵⁴.

Але найбільше, що вразило В. Прокоповича, це було відчуття свободи, яке він доволі емоційно описав у своїх спогадах: «вперше по кількох роках війни, напруженої праці державної, після напівлегального існування останнього часу почувати себе звичайною людиною, бути в кав'ярні, ресторації, трамваї, змішатися з вуличним натовпом, спинитися перед вікном книгарні, просто вільно ходити вулицями – це ж справді насолода...»⁵⁵.

Ввечері того ж дня вони вирушили потягом до Будапешта. Угорщина була обрана не випадково, оскільки уряд цієї країни прихильно ставився до українських політичних емігрантів. У Будапешті С. Петлюру і В. Прокоповича зустрів голова місії генерал В. Сікевич, який подбав про їх тимчасове розміщення у приватному помешканні, а М. Василько вже на початку січня 1924 р. надіслав 4 млн угорських корон для покриття їхніх поточних видатків⁵⁶.

Загалом подорож С. Петлюри та В. Прокоповича країнами Європи – Австрія (Відень), Угорщина (Будапешт), Швейцарія (Цюрих, Берн, Женева) – тривала майже 10 місяців, причому весь цей час вони зберігали інкогніто (особливо С. Петлюра, який просив усіх своїх кореспондентів не розголошувати адресу його перебування, бо з усіх сторін його попереджали про полювання на нього більшовицьких спецслужб)⁵⁷. Слід зазначити, що В. Прокопович переривав подорож, повертаючись у лютому 1924 р. до Варшави і Каліша для полагодження справ і виконання окремих доручень Головного Отамана.

⁵³ Матяш І., Мушка Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині... С. 360.

⁵⁴ Прокопович В. Остання подорож // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). Прага, 1930. С. 214.

⁵⁵ Там само. С. 215.

⁵⁶ Матяш І., Мушка Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині... С. 367–369.

⁵⁷ Див., зокрема, листи С. Петлюри з Берна (Швейцарія) до М. Шумицького (від 14 лип. 1924 р.) та В. Кедровського (від 23 лип. 1924 р.) у кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи... С. 554, 559.

Маючи дуже обмежені кошти для прожиття, С. Петлюра та В. Прокопович майже цілковито покладалися на фінансову допомогу барона М. Василька, з яким мали зустрітися у Швейцарії. Але 2 серпня 1924 р., дорогою до Швейцарії, М. Василько несподівано помер, що стало болючим ударом для С. Петлюри. Відповідно на невизначений термін була відкладена й справа переїзду до Франції⁵⁸. З метою мінімізації видатків на проживання С. Петлюра з В. Прокоповичем вже 8 серпня 1924 р. були змушені переїхати з Берна до Женеви, де поселилися у маленькій кімнатці в одному з дешевих пансіонів на rue De-Candolle. Тут вони мали можливість двічі відвідати відомого українського громадського і церковного діяча Є. Бачинського, який мешкав у мальовничому містечку Аньєрес (Anières), неподалік від Женеви. Перше, що кинулося у вічі останньому – дуже скрутне матеріальне становище С. Петлюри і В. Прокоповича. Підтвердженням цього є також рядки з короткого нарису С. Сірополка про побут Головного Отамана і В. Прокоповича під час подорожі, в якому він наводив уривки з листів С. Петлюри до нього: «Живемо ми (себто С. В. і В. К. Прокопович) в Женеві три місяці і не обідали ні разу. Їли макарони, що В. К. варив. Вони мені так осточортіли, що навіть дивитися на них не можу...»⁵⁹.

Тільки 16 жовтня 1924 р., після отримання дозволу на в'їзд до Франції, С. Петлюра та В. Прокопович прибули до Парижа (оселилися за адресою: 27, rue Belgrand у XX окрузі столиці). Початки їх перебування у французькій столиці також були позначені труднощами, зумовленими майже повною відсутністю коштів. У цей час екс-прем'єр Уряду УНР вимушений був заробляти собі на життя пакуванням книжок, працюючи простим робітником в одному з французьких видавництв⁶⁰. Але при цьому він знаходив можливості надавати матеріальну допомогу П. Чижевському (останній залишався у Женеві). Так, зокрема, В. Прокопович надіслав йому свої власні останні 4 фунти стерлінгів, а згодом – ще 370 франків. Як зізнавався С. Петлюра в одному з листів до С. Сірополка, восени 1924 р. вони з В. Прокоповичем «не жили, а животіли»⁶¹.

С. Петлюра вбачав у В. Прокоповичу одного з найближчих своїх одноподумців і покладався на його підтримку у розгортанні діяльності політичного центру УНР в Європі. Ставлячи широкі завдання перед українською політичною еміграцією, С. Петлюра наголошував: «Українська

⁵⁸ Про непоправну втрату для себе і загалом української справи, спричинену смертю М. Василька, писав С. Петлюра у листі до М. Шумицького 7 серп. 1924 р. Див.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи... С. 559–561.

⁵⁹ *Сірополко С.* Сторінка з приватного життя С. В. Петлюри // Тризуб. Париж, 1931. Ч. 20–21(278–279). С. 25.

⁶⁰ *Ковальський М.* Вячеслав Костянтинівич Прокопович // Свобода. Джерсі-Сіті, 1957. № 121. 26 черв. С. 2.

⁶¹ Цит. за: *Сірополко С.* Зазнач. твір. С. 25.

еміграція є органічною інтегральною частиною цілого українського народу, що під чужою владою перебуває. Політичні думи, культурно-освітні стремління і організаційні змагання до утворення власної держави української нації повинні наскрізь пройняти і українську еміграцію, яка в спеціальних умовах свого перебування на чужині, здебільшого в європейських державах, мусить тут виконати відповідальну частину загальнонаціонального і загальнодержавного програму української нації, а власне ту частину, що її народ наш під окупаційною владою доклати не може, а яка проте має величезне значіння в справі будівництва Української Держави»⁶².

Між іншим, Головний Отаман наголошував на необхідності гідно цінувати працю діячів, відданих українській національній справі та ідеям державності. Змальовуючи портрет українського державника, він характеризував чесноти, які великою мірою були притаманні В. Прокоповичу. «Слід берегти тих діячів наших, – писав С. Петлюра, – що мають сталеву волю, ясність думки, здатність до праці, тактовність в обходженні з людьми, політичну освіту, широкій масштаб в роботі і чесно ставляться як до своїх обов'язків, так і до державних грошей»⁶³. Політична діяльність в умовах еміграції, на його думку, вимагала «систематичної невтомної, так званої «чорної», праці, до якої не кожен здатен»⁶⁴.

Діячі УНР намагалися консолідувати українські сили, об'єднати еміграцію навколо ідеї послідовної боротьби за Українську Державність, яку можна було реалізувати, будучи «зв'язаними єдністю зусиль і підпорядкованими вищим вимогам національної справи»⁶⁵. Виходячи з цього, діяльність проводу УНР була спрямована на подолання роз'єднаності в еміграційному середовищі, творенні спільних представницьких осередків у країнах перебування, зокрема у Польщі, Франції, Румунії, Чехословаччині. Організаційно діяльність мала охоплювати різні форми, але слугувати єдиній меті об'єднання національно й державницьки орієнтованих кіл української еміграції задля підготовки їх до майбутньої збройної боротьби за звільнення України від більшовицького окупаційного режиму та розбудови незалежної Української Держави.

Задля координації діяльності різних організацій за безпосередньої участі діячів УНР у 1925 р. було створено Союз українських емігрантських організацій у Франції (голова Генеральної ради – М. Шумицький). В. Прокопович брав активну участь у роботі його першого (уста-

⁶² Ряст О. [Петлюра С.] Сучасна українська еміграція та її завдання. Щипіорно, 1923. С. 7.

⁶³ Там само. С. 11.

⁶⁴ Там само. С. 16.

⁶⁵ Тризуб. Париж, 1925. Ч. 3. 1 листоп. С. 1.

новчого) з'їзду, що відбувся 3–4 січня 1925 р. у Парижі, і на якому він виступив делегатом від Української громади у Франції⁶⁶.

Важливим для проводу УНР було й розуміння нагальної потреби у заснуванні наукових, культурних та інформаційних осередків (зокрема, бібліотек, архівів, музеїв, товариств, журналів) для репрезентації української національної ідеї у вільному світі, наукових здобутків і культурних цінностей. Одна з таких ініціатив була реалізована у 1925 р. із заснуванням у Парижі *українського громадсько-політичного та літературно-мистецького часопису «Тризуб»* як неофіційного органу Державного центру УНР в екзилі. Програмні засади видання були розроблені С. Петлюрою спільно з В. Прокоповичем і П. Чижевським ще під час їхньої зустрічі в Женеві у 1924 р.⁶⁷ У вихідних даних першого номера «Тризуба», який побачив світ у Парижі 15 жовтня 1925 р., зазначалося: *«Тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва. Виходить щонеділі в Парижі при участі видатних літературних сил під загальною редакцією Вячеслава Прокоповича»*⁶⁸. Великий обсяг роботи з підготовки видання до друку разом із В. Прокоповичем здійснював адміністратор «Тризуба» Іларіон Косенко. Основний фокус публікацій тижневика полягав у висвітленні подій в Україні та світі, з особливим акцентом на аналізі політичної ситуації у підрадянській Україні, житті й діяльності української еміграції.

Розпочинаючи видання журналу під знаком тризуба як символу української державності, у передовиці його першого номера С. Петлюра від імені редакції стверджував: *«В українську державність ми віруємо, українську державність ми ісповідуємо, – в її неминучості ми переконані. Для нас вона є до певної міри живою реальністю, бо ідею*

⁶⁶ Українська бібліотека імені Симона Петлюри. Мандат про обрання делегатів від Української громади у Франції для участі у I-му з'їзді емігрантських організацій у Парижі (2 січ. 1925 р.). Слід зазначити, що діяльність цієї організації у подальшому була значно ускладнена протистоянням представників різних політичних течій і угруповань, зокрема, т. зв. «фракції ген. М. Шаповала», «пробільшовистської» групи І. Борщака й А. Галіпа, що призвело до розколу в середовищі Української громади у Парижі. Див. зокрема: *Косенко І. П'ять років життя Союзу українських емігрантських організацій у Франції. 1925–1930 // Тризуб. Париж, 1930. Ч. 22–23(230–231). 8 черв. С. 10–28; Ковальський М. Із спогадів про початки організації еміграції у Франції // Там само. С. 43–46.*

⁶⁷ *Заташанський І. [Косенко І.] П'ять років існування «Тризуба» // Тризуб. Париж, 1930. Ч. 39(247). 15 жовт. С. 2.*

⁶⁸ *Тризуб. Париж, 1925. Ч. 1. 15 жовт. Прізвище В. Прокоповича як редактора «Тризуба» зазначалося у вихідних даних на останній сторінці журналу до червня 1926 р. (ч. 35–36 включно). Від липня 1926 р. (ч. 37–38) прізвище редактора не вказувалося, натомість фігурувало формулювання: «Редагує комітет. Адміністратор І. Косенко».*

її ми носимо в серці, бо її духом, потребами овіяне все життя»⁶⁹. Розглядаючи еміграцію як органічну частину українського народу, редколегія «Тризуба» наголошувала на важливості проведення значної організаційно-підготовчої праці для боротьби з московсько-комуністичною окупацією України задля відновлення української державності.

В. Прокопович від перших чисел приймав найдіяльнішу участь у підготовці часопису до друку⁷⁰. Його перу належали політичні огляди, публіцистичні нариси, спогади та некрологи про відомих українських діячів, окремі з яких виходили без підпису або були підписані псевдонімами «С. Черепин» і «С. Волох». Редакція часопису спочатку розташовувалася у невеличкому готелі за адресою: 19, rue des Gobelins (у 13-му окрузі Парижа), а з жовтня 1927 р. – у будівлі за адресою: 42, rue Denfert-Rochereau (у 5-му окрузі), де також розміщувалися Дипломатична місія УНР, Головна еміграційна рада, Генеральна рада Союзу українських емігрантських організацій у Франції, Українське товариство для Ліги націй, Українське пресове бюро та Товариство бувших вояків Армії УНР.

Протягом усього міжвоєнного часу В. Прокопович залишався одним із провідних публіцистів уєнерівського політичного спрямування, обстоюючи національні цінності й безперервність української державницької традиції. Помітне місце у його публіцистичній спадщині посідає допис «Свято незалежності»⁷¹, в якому він полемізував із галицькими політиками щодо шляхів відродження самостійності України, а головне – значення 22 січня в новітній українській історії. Зокрема, В. Прокопович наголошував на важливості відзначення 22 січня свята незалежності України, що була проголошена IV-м Універсалом у 1918 р. Вслід за С. Петлюрою В. Прокопович обстоював думку про те, що ідеалу соборності можна було досягнути лише за умови перемоги споконвічного і смертельного ворога України – Москви, у які би шати (червоні або білі) вона не рядилася. *«Наша мета, – наголошував В. Прокопович, – незалежна Україна. Щоб здобути її, мусимо напру-*

⁶⁹ Тризуб. Париж, 1925. Ч. 1. 15 жовт. С. 2.

⁷⁰ Одним зі свідчень активної участі В. Прокоповича у редагуванні «Тризуба», комунікації з авторами і відборі статей є його листування з О. Олесем (О. Кандибою), опубліковане В. Власенком (див.: *Власенко В. М. «Переконаний в тому, що правда вище всього»* (Олександр Олесє і паризький тижневик «Тризуб»: листування // Сумський історико-архівний журнал. 2009. № VI–VII. С. 79–98). Зокрема, побачили світ 15 листів В. Прокоповича до О. Олесє та 6 листів О. Олесє до В. Прокоповича за 1927–1936 рр., які між іншим торкалися редакційної й видавничої політики «Тризуба», ставлення головного редактора до матеріалів, підготовлених О. Олесєм, умов їх публікації тощо. Оригінали опублікованих листів зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

⁷¹ *Прокопович В. Свято незалежності* // Тризуб. Париж, 1931. Ч. 4(262). 25 січ. С. 4–8.

жити всі наші сили, скупчити всю нашу волю на одному – на боротьбі з одним ворогом – Москвою. Чолом проти півночі!»⁷².

На чолі Уряду УНР в екзилі, у вирі громадського й культурного життя української еміграції

Після вбивства Головного Отамана 25 травня 1926 р. на вулиці Расін у Парижі, повноваження Голови Директорії обійняв А. Ливицький, а В. Прокопович очолив діяльність Уряду УНР в екзилі. Вячеслав Костянтинович у цей відповідальний час взяв діяльну участь в організації похорону С. Петлюри, підготовці від імені родини Головного Отамана судового процесу над його вбивцею, у гідному вшануванні його пам'яті. 12 червня 1926 р. у зверненні «Від Уряду Української Народної Республіки» заступник Голови Директорії, Головний отаман військ УНР А. Ливицький, голова Ради народних міністрів В. Прокопович та військовий міністр В. Сальський закликали українців об'єднатися навколо ідеалів УНР і наголосили на тому, що Уряд УНР приймає на себе в цей відповідальний час *«увесь тягар праці нашого національного й державного визволення»* і дає урочисту обітницю перед всім українським народом *«виконати до кінця свій обов'язок перед батьківщиною»*⁷³. Слід зазначити, що в Уряді УНР в екзилі за партійним складом превалювали члени Української радикально-демократичної партії (зокрема, В. Прокопович, І. Кабачків, О. Лотоцький, І. Фещенко-Чопівський, О. Шульгин, А. Яковлів), і в цьому можна було простежити певну тяглість традицій ще з часів постановня Української Центральної Ради й подій Української революції 1917–1921 рр.

В. Прокопович розумів, що і після смерті С. Петлюри мала продовжуватися велика організаційна робота, підготовка до збройної боротьби за українську незалежність. Він підкреслював, що для успіху тієї боротьби *«потрібні свідомість, організованість, праця систематична і жертви, жертви нехай криваві, великі й тяжкі, бо тільки оружною рукою, бо тільки кров'ю здобувається незалежність»*⁷⁴. В. Прокопович залишався на посаді головного редактора «Тризуба» до 1939 р. (у 1940 р. його заступив О. Шульгин), разом із І. Косенком продовжував формувати тематичну спрямованість і змістове наповнення номерів «Тризуба», публікував статті з актуальних суспільно-політичних тем. В архіві В. Прокоповича відкритися документи, пов'язані з редакційною діяльністю, зокрема, листування з авторами статей, рукописи окремих праць, фінансові документи редакції тощо. Його авторству належать низка опублікованих у журналі спогадів і некрологів про відомих україн-

⁷² Там само. С. 7–8.

⁷³ Від Уряду Української Народної Республіки // Там само. Париж, 1926. Ч. 37–38. 18 лип. С. 3–5.

⁷⁴ Волох С. [Прокопович В.] Панахиди // Там само. С. 11.

ських громадських і культурних діячів – Є. Чикаленка, Є. Лукасевича, В. О'Коннор-Вілінську, М. Старицьку, П. Холодного, В. Липинського та ін.⁷⁵ Ці нариси були проникнуті великою повагою до людей, яких він знав, просякнуті «сумом пам'яті» про рідний Київ й українські терени, які він змушений був покинути через окупацією їх більшовиками. Зокрема, в одному з таких нарисів, який живився нерозривним зв'язком із минулим і пам'яттю, він писав: «Перечитую написане. Як часто останніми часами доводиться писати некрологи, і як ті некрологи самі собою повертаються ніби в сторінки споминів з минулого. Посмертні згадки про людей, яких ти знав, повертаються в сторінки життя, що їх перегортає час»⁷⁶.

Отже, В. Прокопович упродовж всього періоду видання «Тризуба» приділяв часопису значну увагу як важливому інформаційному й комунікаційному ресурсу, розуміючи його значення не лише як пресового органу Державного центру УНР в екзилі, але й як цінного історичного джерела, «місця пам'яті», плекання і збереження національної ідентичності.

Ще однією важливою ініціативою В. Прокоповича стало заснування *Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі*, яку він вбачав символічним, «нерукотворним пам'ятником» Головному Отаманові. У своєму зверненні зі шпальт «Тризуба» він підкреслював: «Нарешті, входимо ми в сім'ю культурних народів, нав'язуються живіші зв'язки між європейською й українською наукою, і само собою виступає на чергу дня питання, як відповідно репрезентувати перед Європою українську культуру. Таким завданням мала б служити Українська Бібліотека в Парижі. І само собою зв'язуються заснування її з іменем його, хто привертав не тільки словом, але й ділом нас до заходу, і чия свята кров пролилася на вулицях Парижу»⁷⁷.

Переконаний у доцільності заснування такого культурного осередку саме у Парижі, В. Прокопович відзначав, що «тут схрещуються сьогодні дороги світової культури й політики, тут б'ється пульс міжнародного життя і тут всі культурні народи світу намагаються мати

⁷⁵ Прокопович В. Пам'яті «Пана» [Є. Х. Чикаленка] // Тризуб. Париж, 1929. Ч. 29–30. 14 лип. С. 5–13; *Його ж.* Доктор (Пам'яті Є. К. Лукасевича) // Там само. 1930. Ч. 3(211). 19 січ. С. 10–14; *Його ж.* Пам'яті В. О. О'Коннор-Вілінської // Там само. 1931. Ч. 1(259). 1 січ. С. 10–12; *Його ж.* Пам'яті М. М. Старицької // Там само. 1931. Ч. 2–3(260–261). 18 січ. С. 3–6; *Його ж.* Пам'яті П. І. Холодного // Там само. 1931. Ч. 24(282). 21 черв. С. 2–12; *Його ж.* Пам'яті Вячеслава Липинського // Там само. 1931. Ч. 25(283). 28 черв. С. 3–7 та ін.

⁷⁶ Прокопович В. Пам'яті М. М. Старицької // Там само. 1931. Ч. 2–3(260–261). 18 січ. С. 6.

⁷⁷ Черепин С. [Прокопович В.] Пам'ятник нерукотворний // Там само. Париж, 1926. Ч. 37–38. С. 8.

якусь платформу з найкращими взірцями свого Я»⁷⁸. За задумом організаторів, Бібліотека мала допомогти студіям української культури у Франції, задовольнити потреби кожного українця у рідному слові та поглибленні знань про рідний край, створити умови для ознайомлення європейської наукової спільноти, журналістів з українським минулим і сьогоденням, політичним, економічним, культурним розвитком українських земель, творами літератури і мистецтва, сприяти налагодженню зв'язків і діалогу українських діячів з європейськими колегами⁷⁹. Власне першим надходженням до фондів Бібліотеки стало цінне видання «Конституції Пилипа Орлика» (1710 р.), подароване В. Прокоповичем 1 березня 1927 р.⁸⁰

Вячеслав Костянтинович залишався незмінним головою Ради товариства Бібліотеки до своєї смерті у червні 1942 р., докладаючи всіх можливих зусиль для її повноцінного функціонування. Він постійно дбав про поповнення книжкових і документальних фондів, які на початковому етапі її діяльності збільшувалися значною мірою за рахунок надходжень від редакції «Тризуба». Також від самого початку Рада Бібліотеки опікувалася могилою Головного Отамана на цвинтарі Монпарнас, де щорічно 25 травня відбувалися панахиди, а в Бібліотеці – академії пам'яті, лекції та виставки, в організації яких Вячеслав Костянтинович брав активну участь. Він надавав Бібліотеці значення важливої культурної, наукової, освітньої, інформаційної та меморіальної інституції, української «культурної фортеці у світовій столиці», якою опікується українська еміграція. Водночас В. Прокопович підкреслював, що «по визволенню України з неволі ця загальнонаціональна справа стане справою всього народу нашого»⁸¹.

У Франції В. Прокопович продовжував перебувати у постійному контакті з провідними діячами УНР, які брали активну участь у створенні й розгортанні діяльності громадських організацій та культурних осередків в еміграції. Серед найближчого кола його спілкування можна

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Див.: Йосипишин Я., Палієнко М. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі як місце національної пам'яті (до 140-річчя від дня народження Симона Петлюри та 90-річчя відкриття бібліотеки) // Архіви України. 2019. № 2. С. 7–27.

⁸⁰ Йдеться про видання: «Pacta et constitutiones legum libertatumque exercitus Zaporoviensis inter illustrissimum dominum Philippum Orlik, neoelectum ducem exercitus Zaporoviensis, et inter generales, colonellos, nec non eundem exercitum Zaporoviensem, publico utriusque partis laudo conventa, ac in libera electione formali juramento ab eodem illustrissimo duce corroborata, Anno Domini 1710, Aprils 5. ad Benderam». Див.: Рудичів І. Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі // Тризуб. Париж, 1931. Ч. 16. 26 квіт. С. 3.

⁸¹ Черепин С. [Прокопович В.] Загальнонаціональна справа // Тризуб. Париж, 1931. Ч. 1(259). 1 січ. С. 16.

згадати І. Косенка, І. Рудичева, О. Петлюру, О. Шульгина, М. Шумицького, М. Ковальського, Я. Токаржевського-Карашевича, ген. О. Удовиченка, Г. Довженка тощо.

Вячеслав Костянтинович підтримував також сталі зв'язки з українськими політичними діячами і науковцями, які у той час перебували в інших країнах Європи та світу, – як у формі «епістолярного діалогу», так і під час особистих зустрічей, що відбувалися періодично під час його зарубіжних відряджень, або приїзду колег до Парижа. Зокрема, він регулярно контактував з А. Лівіцьким, С. Смаль-Стоцьким, А. Яковлівим, І. Кабачковим, В. Сальським, активно відвідував європейські політичні центри та місця перебування української еміграції (зокрема, Прагу, Варшаву, Женеву, Берлін), намагався спрямовувати й координувати діяльність організацій, підтримувати постійні контакти як з українськими громадами, так і зарубіжними політиками, громадськими діячами, науковцями тощо. Листування В. Прокоповича з колегами відображало організаційні та фінансові питання у діяльності екзильного уряду, але часом торкалося особистих справ і міжособистісних взаємин. Причому слід відзначити характерний для кореспондентів високий рівень культури епістолярного діалогу. Найчастіше зверталися до нього у листах: «Високоповажаний (або Вельмишановний) та Дорогий Вячеславе Костянтиновичу» (А. Лівіцький, В. Сальський, О. Шульгин, А. Яковлів), наприкінці зазначали: «Міцно стискаю Вашу руку і бажаю Вам сил і всього найкращого. Сердечно відданий і глибоко поважаючий» (В. Сальський), «Міцно обнімаю» (А. Яковлів). А. Лівіцький, вітаючи В. Прокоповича теплими і щирими словами з іменинами, у листі від 28 вересня 1931 р. писав: «Високоповажного та Дорогого Вячеслава Костянтиновича, вітаю сердечно з Днем Янгола та бажаю пережити всі емігрантські злидні і повернути нарешті в землю обітовану. А тим часом – витривалості, бадьорості й здоров'я»⁸².

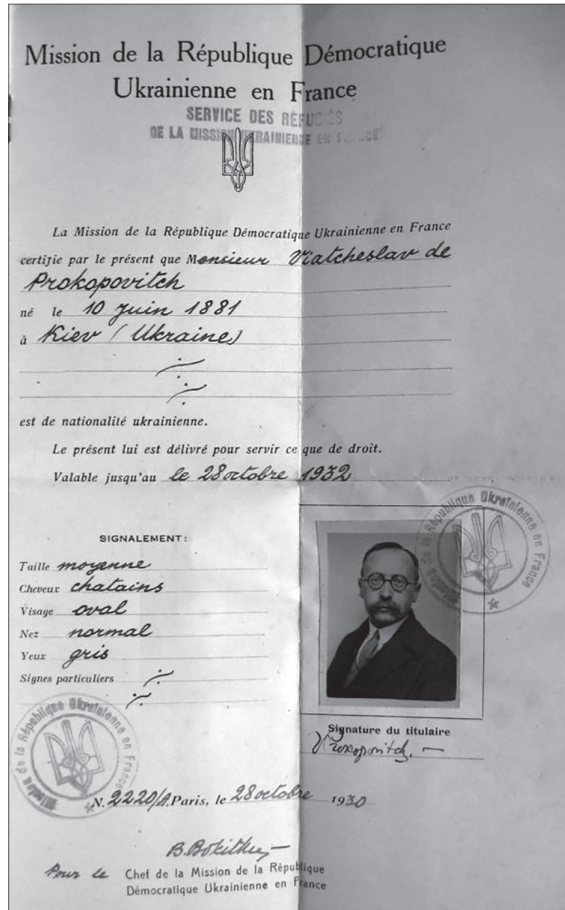
Будучи одним з очільників та ідеологів політичного проводу УНР за кордоном, В. Прокопович намагався об'єднати українську еміграцію навколо ідеї соборності й незалежності України. У передмові до програмної праці О. Шульгина «Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині», яка вийшла 1934 р. у Парижі у видавництві з промовистою назвою «Меч», він наголошував на тому, що «ця ідеологія об'єднує в одну велику родину не самий лише уряд, а й всіх громадян нашої держави, – без різниці політичних поглядів, правих і лівих, старих і молодих, – всіх тих, хто вийшов з рідного краю з зброєю в руках, разом з урядом і армією, під прапорами УНР, – кулями пошарпаніми, порохом димом в боях окуреними, пилом походів укритими, дощами й негодою змитими, сонцем вибіленими, святою кров'ю героїв

⁸² Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів В. Прокоповича. Ф. 7. Лист А. Лівіцького до В. Прокоповича від 28 верес. 1931 р.

визвольної війни скропленими, – всіх тих, хто тим старим прапорам зостається вірним до кінця; всіх тих, хто однаково з нами на “нашій не своїй землі” думає і вірує»⁸³.

Перебуваючи у Парижі, В. Прокопович, О. Шульгин, Я. Токаржевський-Карашевич докладали зусиль для налагодження стосунків із французькими політичними й культурними діячами, науковцями задля здобуття підтримки української державницької ідеї в європейському середовищі. Вільне володіння французькою мовою та широка ерудиція створювали для Вячеслава Костянтиновича сприятливі комунікаційні можливості, дозволяли комфортно почуватися в середовищі європейських політиків і науковців, встановлювати й розвивати міжнародні контакти. Він був почесним членом французького Товариства українознавства (Cercle d'Etudes Ukrainiennes), готував статті для присвячених Україні додатків до бюлетеня товариства «France-Orient», знайомлячи таким чином з українським питанням франкомовного читача протягом 1925–1929 рр.

Слід зазначити, що у той час Париж, поряд із Варшавою, Прагою, Женевою, Харбіном, був одним із важливих центрів прометеївського руху, який об'єднував представників політичної еміграції народів колишньої Російської імперії з метою спільної боротьби проти СРСР за створення національних держав. Промотором і одним із головних «архітекторів» цього руху був Ю. Пілсудський, а з української сторони активну участь у його формуванні та розгортанні брали чіль-

Сторінка паспорта В. Прокоповича, виданого Місією УНР у Франції 22 жовтня 1930 р. Українська бібліотека імені Симона Петлюри. Архів В. Прокоповича.

⁸³ Прокопович В. Передмова // Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Париж: Вид-во «Меч», 1934. С. III.

ні діячі уенерівської політичної еміграції – С. Петлюра, А. Лівницький, О. Шульгин, В. Прокопович, а також І. Косенко, Я. Токаржевський-Карашевич, Р. Смаль-Стоцький, О. Удовиченко, А. Яковлів та ін.⁸⁴ Зокрема, С. Петлюра ще у грудні 1924 р. писав у листі до А. Лівницького про зустрічі з колишнім міністром закордонних справ Грузії, послом Грузинської Демократичної Республіки у Франції А. Чхенкелі та переговори з відповідальними грузинськими діячами, у яких також брали участь В. Прокопович і М. Шумицький, відзначаючи, що «грузини почувають потребу постійного братерського єднання з українцями, бо тільки тоді, коли буде Україна, і Грузія існуватиме»⁸⁵. У 1926 р. у Парижі за сприяння польських політичних чинників була заснована організація «Прометей», до якої увійшли представники політичної еміграції з Азербайджану, Грузії, Криму, Кубані, Північного Кавказу, Туркестану та України.

В. Прокопович активно співпрацював в організації, друкувався у журналі «Prométhée», який виходив у 1926–1938 рр. у Парижі з промовистим підзаголовком: «Орган національної оборони народів Кавказу, а також України і Туркестану», а згодом – у «La Revue de Prométhée», який виходив у 1938–1940 рр. французькою мовою за редакцією О. Шульгина і був присвячений висвітленню проблем народів Східної Європи, Центральної та Передньої Азії.

В. Прокопович також брав участь в організації й діяльності Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану та України (Le Comité d'Amitié des Peuples du Caucase, du Turkestan et de l'Ukraine), розвивав співпрацю з відомим діячем азербайджанської еміграції, Головою делегації Азербайджану на Паризькій мирній конференції Алі Мардан беєм Топчибаши. У некролозі, опублікованому на сторінках «Тризуба» у 1934 р., В. Прокопович відзначав, що смерть Алі Мардан бея Топчибаши є тяжкою втратою для всіх народів, «які спільним фронтом йдуть до визволення з московської неволі». Він був свідомий того, що «спільного ворога, який однаково всім нам загрожує з півночі, найшвидше можна побороти спільними зусиллями і що здобуту незалежність визволених з московського ярма держав найлегше можна обороняти координованими силами», підкреслював, що Топчибаши завжди надавав ваги саме ролі України у визвольних змаганнях націй колишньої «великої тюрми народів»⁸⁶.

⁸⁴ Докл. див.: *Комар В.* Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ, 2011. 360 с.; *Піскун В.* Участь Уряду УНР в еміграції у прометеївському русі: політичний, територіальний та індивідуальний виміри // *Славістична збірка*. 2015. Вип. 1. С. 232–247.

⁸⁵ Лист С. Петлюри до А. Лівницького від 23 груд. 1924 р. // *Симон Петлюра. Статті, листи, документи...* С. 564–566.

⁸⁶ *Прокопович В.* Пам'яті Алі-Мардан-бея-Топчибаши // *Тризуб*. Париж, 1934. Ч. 43(449). 25 листоп. С. 2.

Важливі заходи були вжиті В. Прокоповичем щодо порушення перед Вселенським патріархатом питання про набуття автокефалії Українською православною церквою після відновлення української незалежності. З цією метою у червні 1930 р. він відвідав Стамбул, де 14 червня мав аудієнцію з Вселенським патріархом Фотієм II, під час якої ознайомив його із ситуацією у церковному й релігійному житті на українських землях і в еміграції, а також передав 2 меморандуми, ухвалені Головною еміграційною радою (один – історичного характеру, що знайомив із минулим української церкви, інший – характеризував тогочасне становище церкви в Україні і наголошував на необхідності задоволення релігійних потреб української еміграції та підпорядкування її церков Вселенському патріархатові)⁸⁷. Безпосередньою підготовкою цього візиту займалися представники Уряду УНР у Туреччині В. Мурський та сотник М. Забелло (голова місцевої Української громади). Під час своєї поїздки В. Прокопович також 16–18 червня відвідав Софію, де зустрівся з представниками Української громади у Болгарії, поклав квіти на могилу М. Драгоманова, віддавши данину пам'яті визначному українському громадсько-політичному діячеві, а також відвідав родину його доньки Л. Шишманової⁸⁸. 19 червня 1930 р. В. Прокопович прибув пароплавом у румунський порт Ромодан на Дунаї, де його зустріла делегація українських діячів на чолі з полковником Г. Порохівським. Ввечері того ж дня прем'єр-міністр відвідав цукрову фабрику у містечку Джурджу (Giurgiu), де була організована зустріч з українською місцевою громадою за участі колишніх вояків Армії УНР, які у своєму зверненні висловили готовність у слушний час продовжити боротьбу «за визволення Української Держави з-під московсько-більшовицької окупації»⁸⁹.

Прибувши 20 червня у Бухарест, В. Прокопович продовжив активне спілкування з представниками української колонії в Румунії, а також зустрівся з низкою румунських політиків. Характеризуючи значення цих зустрічей та особисту харизму, відкритість і щирість прем'єр-міністра, один із діячів української еміграції в Румунії В. Трепке у листі до К. Мацієвича від 16 липня 1930 р. зазначав: «Приїзд В[ячеслава] К[остянтиновича], як виявляється все більше, мав значіння для нашої еміграції далеко сильніше, ніж ми того сподівались. Тут вияснилось на практиці, яке то має значіння персональний контакт наших керуючих кіл з масами, і як сего нам досі бракувало. Се вплинуло на наших

⁸⁷ Шульгин О. Без території... С. 68–70; 3 подорожі В. Прокоповича: І. М. З. [Забелло М.] В Царьгороді // Тризуб. Париж, 1930. Ч. 33(241). 7 верес. С. 10–12.

⁸⁸ 3 подорожі В. Прокоповича: П. Н. В Софії // Там само. С. 12–13.

⁸⁹ 3 подорожі В. Прокоповича: III. Смуток В. (Лист із Журжі) // Там само. Ч. 34 (242). 14 верес. С. 12–15.

людей, як певне заря[д]ження акумулятора, а сама особа В[ячеслава] К[остянтиновича] зробила на нашу еміграцію зачаровуюче враження, хоч на мій погляд прем'єрові ліпше бути більш твердому і з більшою виразністю волі (се моє враження). В[ячеслав] К[остянтинович] се видимо кришталева людина, навіть занадто чесна і порядна для наших часів і нашої діяльності, але з другого боку присутність таких людей в Уряді притягає до него симпатії навіть не свідомо»⁹⁰.

Водночас, слід враховувати той факт, що *ситуація в середовищі української еміграції* не була однорідною. Часто виникали конфлікти не лише між представниками різних політичних сил, але й в самому середовищі діячів УНР – як через погляди, так і через загострення міжособистісних стосунків. Про окремі конфлікти й непорозуміння можна дізнатися з листування, а також з окремих заяв і виступів на зборах чи конференціях.

29 серпня 1933 р. О. Шульгин звернувся з розлогим листом до В. Прокоповича, в якому торкався питань, що їх збирався порушити на найближчій нараді Ради міністрів у присутності А. Ливицького. Останній планував відвідати Париж із робочим візитом наприкінці вересня. У листі йшлося про 2 основні проблеми «внутрішнього життя» Уряду: по-перше, реорганізація його роботи в напрямі активізації, по-друге, посилення «пресової акції» і зміна підходів до видання «Тризуба». О. Шульгин наполягав на посиленні виконавчої гілки влади, створенні умов для більш ефективної роботи «екзекутиви» Уряду, проведенні регулярних засідань, оформленні поточної документації тощо. Щодо інформаційної політики і «Тризуба» як пресового органу Уряду, О. Шульгин вважав, що необхідно подбати про розширення тематики, кореспондентів, а також закидав В. Прокоповичу, що поєднання ним обов'язків редактора часопису і голови Уряду негативно впливає на стан справ, оскільки «часу і сил на державні справи не завжди зостається»⁹¹.

О. Шульгин пропонував провести реорганізацію видання «Тризуба», хоча б в якості експерименту, і передати на певний час редагування часопису колегії на чолі з прем'єр-міністром, «з наданням йому права вето на всі статті чи окремі вирази, які були б внесені членами колегії і не відповідали б, на думку голови, інтересам справи взагалі чи журналу». В іншому ж члени колегії мали бути рівноправними. До

⁹⁰ Цит. за: *Власенко В., Гузун В.* Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи // Сумська старовина. 2016. № 48. С. 30. Оригінал листа див.: ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 269. Оп. 2. Спр. 103. Арк. 94–94зв.

⁹¹ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів В. Прокоповича. Ф. 7. Лист О. Шульгина до В. Прокоповича від 29 серп. 1933 р.

складу колегії, на думку О. Шульгина, мали увійти присутні в Парижі члени Ради міністрів, ген. О. Удовиченко, адміністратор «Тризуба» І. Косенко та С. Нечай як секретар. Ці пропозиції О. Шульгин хотів обговорити на запланованій у вересні урядовій нараді і сподівався, що члени Уряду зрозуміють його, і що вдасться знайти «ту спільну лінію, яка дозволить нам продовжувати нашу багаторічну співпрацю, осяяну нашим інтимним особистим зв'язком». До того ж О. Шульгин окремо наголошував: «Цього я бажаю цілою душею і прошу вірити, що коли в чомусь ми можемо (виключно щодо методів праці) розходитись, моя особиста відданість Вам і щира до Вас пошана зостануться назавжди»⁹².

Із листування діячів УНР випливає, що у 1935 р. В. Прокопович збирався піти у відставку з посади прем'єр-міністра. Так, В. Сальський у листі від 21 травня 1935 р. зазначав, що він, отримавши лист В. Прокоповича від 15 травня зі звісткою про відставку, «був приголомшений, як би громовиця вдарила». В. Прокопович пояснював своє рішення низкою «об'єктивних і суб'єктивних» причин, найголовнішою серед яких була «неможливість вести працю і нести відповідальність». Натомість В. Сальський наполягав, що такі «обставини були і будуть, поки ми на еміграції», і що необхідно тягар цей нести В. Прокоповичу, *«по-перше, по традиції, по-друге, як людині з великим моральним авторитетом»*⁹³. На його переконання, будь-яка зміна матиме фатальні наслідки для морального авторитету Уряду, а *«морал[льний] авторитет то єдине, на чому стоїмо і тримаємося»*⁹⁴. Він був певний, що демісія В. Прокоповича не буде прийнята, і підкреслював, що він особисто буде робити все від нього залежне, щоби цього не сталося.

У свою чергу А. Яковлів у листі від 8 червня 1935 р. писав, що повідомлення В. Прокоповича про демісію вразило всіх у Празі. Він зазначав, що напевно не знає всього, що вплинуло на таке рішення В. Прокоповича, що саме «переповнило чашу», але водночас наголошував на тому, що немає кому заступити В. Прокоповича в Уряді, *«бо нема другого В. К., який мав би такий авторитет і таке поважне ім'я в громадянстві»*⁹⁵. Він просив В. Прокоповича приїхати до Праги, щоб порадитися і знайти вихід із ситуації.

Між іншим, про конфліктну ситуацію в уряді, певні протиріччя між О. Шульгиним і В. Прокоповичем писав А. Ливицький у листі до І. Косенка від 23 вересня 1936 р. Його непокоїла «нелояльність» О. Шульгина у ставленні до В. Прокоповича, «який стільки для нього зробив, і якого він так поважав». Водночас А. Ливицький зазначав, що сам

⁹² Там само.

⁹³ Там само. Лист В. Сальського до В. Прокоповича від 21 трав. 1935 р.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Там само. Лист А. Яковліва до В. Прокоповича від 8 черв. 1935 р.

Вячеслав Костянтинович «ніколи про ближчих людей злого слова не скаже, а навіть уникає їх критикувати»⁹⁶. В іншому листі від 4 жовтня 1936 р. А. Лівіцький підкреслював, що В. Прокопович «хиб моральних не має», і якщо «не може співпрацювати з О[лександром] Я[ковичем], то це – не його вина»⁹⁷.

Загалом сучасники неодноразово наголошували на високих моральних чеснотах Вячеслава Костянтиновича, його стриманості, делікатності, порядності. А о. Білон підкреслював, що В. Прокопович «репрезентував традицію» і у міжвоєнний період був «моральним авторитетом в УНР»⁹⁸.

Особистісний вимір: Єлизавета Мешковська (Прокопович)

Особливе місце в житті й серці Вячеслава Костянтиновича у період еміграції займала Єлизавета Олександрівна Веселовська, вдова генерала Армії УНР Євгена Мешковського. З нею він почав тісно співпрацювати ще у Польщі, під час проведення культурно-просвітньої роботи у таборі в Каліші, а згодом їхні стосунки переросли у щире дружбу і кохання.

Надзвичайно яскрава і талановита особистість, Єлизавета Олександрівна походила з графського роду Веселовських, народилася у Петербурзі 26 жовтня 1888 р. (за іншими даними – 1883 р.), закінчила Смольний інститут шляхетних дівчат, вільно володіла кількома європейськими мовами. Одружившись у 1908 р. з Є. Мешковським – тоді поручиком царської армії, вона пройшла з чоловіком крізь випробування Першої світової війни, будучи сестрою милосердя. Під час Української революції відбулася кардинальна зміна її світосприйняття, і разом із чоловіком вона присвятила своє життя боротьбі за українські національні цінності. Після загибелі Є. Мешковського у 1920 р. вона залишилася разом із Армією УНР, ділячи з її вояками всі складнощі табірної існування. У таборах інтернованих українців у Польщі упродовж 1921–1923 рр. вона брала діяльну участь у роботі Союзу українок, інших українських благодійних і допомогових організацій. Саме у цей – «таборовий» – період розпочалася тісна співпраця Єлизавети Олександрівни з Вячеславом Костянтиновичем. Їхні теплі, дружні стосунки, скріплені спільними поглядами і цінностями, відданістю боротьбі за українську національну ідею й державність, поступово переросли у кохання, що об'єднало їх долі у подальшому.

⁹⁶ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів І. Косенка. Ф. 16. Лист А. Лівіцького до І. Косенка від 23 верес. 1936 р.

⁹⁷ Там само. Лист А. Лівіцького до І. Косенка від 4 жовт. 1936 р.

⁹⁸ Там само. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. *Білон II*. Вячеслав Костянтинович Прокопович. Арк. 1.

У цей час Є. Мешковська виконувала важливі доручення, зокрема, беручи участь 1923 р. у з'їзді комбатантів у Бельгії, а в 1924 р. супроводжуючи перші транспорти українських вояків, які прямували з Польщі до Франції і були організовані за сприяння Ліги націй. Високо оцінюючи її працю, С. Петлюра у листі до Є. Мешковської від 11 червня 1923 р. між іншим зазначав: «Ще більшу подяку складаю Вам за ту працю, яку Ви виконали в Бельгії під час виставки Спільки Інвалідів Держав Антанти. Ця праця була потрібна і цілком відповідає нашим національним потребам»; водночас Головний Отаман наголошував на важливості постійного інформування міжнародної спільноти про боротьбу за українську державність: «Тим більше повинні всі ми використати час нашого перебування на еміграції для з'ясування чужоземним політичним і громадським чинникам правдивого образу наших національних змагань і ідеалів, щоб результати такої праці були своєчасними і щоб менше в майбутньому ми поклали дорогих жертв для нашої справи»⁹⁹.

Залишившись влітку 1924 р. на стало у Франції, Є. Мешковська оселилася у Парижі, де продовжувала брати активну участь в українському громадському житті. У цей час вона постійно підтримувала листування з В. Прокоповичем, а після його переїзду до Парижа в жовтні 1924 р. їхня дружба та взаємопідтримка ще більше зміцнилися. Щирість і теплоту міжособистісних взаємин засвідчують рядки їхнього епістолярного діалогу. І якщо спочатку Вячеслав Костянтинович у своїх зверненнях використовував найчастіше офіційну формулу «*Вельмишановна Єлизавето Олександрівно*», підписуючи листи традиційно: «*Бувайте здорові і Богу милі. Ваш В. Прокопович*», то вже

Вячеслав Прокопович та Єлизавета Мешковська.
Середина 1920-х років.

*Українська бібліотека імені Симона Петлюри.
Архів Є. Прокопович.*

⁹⁹ Симон Петлюра. Статті, листи, документи... С. 529.

з 1924 р. листи містили такі особисті звернення, як: «Мій милий, дорогий Тек» і підписи: «Цілую милі руки Ваші», «Ваш серцем Славко». У свою чергу Єлизавета Олександрівна, окрім офіційного – «Вельмишановний Вячеслав Константинович», часто зверталася: «Дорогий Друг» і підписувала листи відповідно: «Є. Мешковська» або «Ваш Тек»¹⁰⁰.

У цей час В. Прокопович мешкав у Парижі дуже скромно у невеличкому готельному номері в Латинському кварталі (9 rue du Sommérard), неподалік від Румунської православної церкви. А. Яковлів доволі образно охарактеризував його тодішній побут: «За своєю аскетичною звичкою В[ячеслав] К[остянтинович] і в цей час не надавав жадного значення життєвим вигодам, жив у маленькому готелі в Латинському кварталі, в кімнатці на 6-му поверсі, під самим дахом; крім неба та сонця в певні години дня з вікна своєї кімнати нічого не бачив. Для його тоді вже не зовсім здорового серця було тяжко підійматися крутими сходами на 6-й поверх, мусів він на кожному поверсі спинятись і відпочивати. Ледве переконали його перенестися хоч на 3-й поверх»¹⁰¹. Безумовно, напружена робота, постійне спілкування з людьми, аскетичні умови життя виснажували В. Прокоповича, і він потребував відновлення сил. Як писав А. Яковлів, «коли починалась літня спека і в Парижі не було чим дихати, В[ячеслав] К[остянтинович] брав у себе самого відпустку на один-два тижні та «одпочивав» оригінальним, притаманним йому способом. Уникав людей, від'їздив залізницею далеко від Парижу, на південь, і з туристичним мішком за плечима й паличкою в руках «per pedes apostolorum» («пішки, як апостоли» – *авт.*) блукав по прибережних соснових лісах або переїздив на острів Олерон на океані»¹⁰².

Єлизавета Олександрівна намагалася в міру можливості створити умови для відпочинку Вячеслава Костянтиновича, щоб підтримати його фізично й духовно. Так, влітку 1925 р. на запрошення родини Веселовських він зміг провести відпустку у німецькому містечку Райнсберг (Rheinsberg). У квітні 1931 р. В. Прокоповичу вдалося виділити час між робочими поїздками і нарадами, щоби коротко зупинитися на відпочинок і лікування у Карлсбаді (Karlsbad)¹⁰³.

Єлизавета Олександрівна була духовно близькою людиною для Вячеслава Костянтиновича, якій він довіряв і на яку міг покластися у скрутні моменти життя. У листах до неї він був відвертий, щирий, повідомляв новини про засідання, зустрічі, ділився своїми враженнями

¹⁰⁰ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. Листування В. Прокоповича та Є. Мешковської (Прокопович). 1923–1939 рр.

¹⁰¹ Яковлів А. Зазнач. твір. С. 10.

¹⁰² Там само. С. 12.

¹⁰³ Нині – Карлові Вари (Karlovy Vary), відомий бальнеологічний курорт в історичній місцевості Богемія у Чехії.

від спілкування з людьми. Так, 23 липня 1927 р. він писав до Є. Мешковської з Праги: «Я страшно скучив за Вами, а тим часом тут мене задержують. Допіру в четвер приїхав А[ндрій] М[иколайович] (Лівицький – авт.) нарешті. І ми розпочали наради безконечні. А що довго не бачилися і справ набралось дуже багато, то доводиться сидіти цілими днями і ще не знаю, коли скінчимо. До того люди не вміють говорити коротко. Яка натура людська: то завжди я невдоволений, що весь день в роботі і нема часу для себе і бути з собою і з тим, з ким одпочиваєш душею, вічно: «треба бігти», а тут тієї роботи нема, але за цілий день засідання втомлююся більше, ніж від роботи [...]»¹⁰⁴.

Однак їхні взаємини були стримані, коректні, «не для людського ока» впродовж багатьох років. В архіві Єлизавети Олександрівни ми виявили дуже цікавий, написаний з теплотою і великою долею гумору, лист А. Лівицького, датований 27 липня (рік, на жаль, встановити не вдалося, але вірогідно йдеться про кінець 1920-х років). У ньому він дякував за опіку над його донькою під час відвідання Парижа і просив не випускати її «з орбіти Ваших впливів», спонукати її розмовляти французькою мовою, при тому зазначав, що «виняток можна зробити тільки для Вячеслава Костянтиновича, та й то лише тому, що він прем'єр не Франції, а України»; і що особливо цікаво – у буквальному сенсі «езоповою мовою» спонукав Єлизавету Олександрівну звернути увагу на те, що прем'єр «і досі бурлакує»: «До речі мушу сконстатувати, що Ви – не талановита сваха, – зазначав він жартівливо. – Ще в 1926 р. я просив Вас підшукати для В[ячеслава] К[остянтиновича] дружину, а він і досі бурлакує. Обіцяв навіть мені одружитись, але скаржиться, що та пані, якій він симпатизує, за нього не піде. З огляду на те, що від настроїв Прем'єра залежать наші державні справи, і пам'ятаючи Ваш патріотизм, сподіваюсь, що Ви подбаєте про родинне щастя всіма нами любимого В[ячеслава] К[остянтинови]ча. Інакше заберемо його в монахи і буде він не «молодоженець», а митрополит»¹⁰⁵.

Зрештою, офіційне оформлення їхнього шлюбу відбулося 29 квітня 1931 р. у Таверні (Taverny) – містечку поблизу Парижа, де тоді мешкала Єлизавета Олександрівна, що було зафіксовано у «Книзі сімейних записів» (Livret de famille)¹⁰⁶. 11 листопада 1931 р. вони обвінчалися у православної церкви у Баден-Бадені (Capela Printul Michael Sturdza din Baden-Baden)¹⁰⁷. Вячеславу Костянтиновичу на момент вінчання було

¹⁰⁴ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. Лист В. Прокоповича до Є. Мешковської від 23 лип. 1927 р.

¹⁰⁵ Там само. Лист А. Лівицького до Є. Мешковської від 27 лип. [1927(?)] р.

¹⁰⁶ Там само. Livret de famille.

¹⁰⁷ Там само. Свідоцтво про вінчання В. Прокоповича та Є. Мешковської (Веселовської), Баден-Баден, 11 листоп. 1931 р.

Вячеслав і Єлизавета Прокоповичі
на балконі свого будинку
у м. Бессанкур (Франція). Кінець 1930-х рр.
Українська бібліотека імені Симона Петлюри.

50 років, Єлизаветі Олександрівні – 43.

Від того часу подружжя мешкало у будинку в Таверні (Taverny, arrondissement de Pontoise, department de Seine et Oise) за адресою: 79 Rue du Maréchal Foch, де також жили брат і тітка Єлизавети Олександрівни. Восени 1939 р. вони переїхали до власного невеликого будинку у містечку Бессанкур (Bessancourt, 11 Grande Rue, department de Seine et Oise), де мріяли з часом, після виплати позики, влаштувати заклад для літніх українських науковців, культурних і громадських діячів.

Останні роки життя. Політичний заповіт

Надзвичайно напруженими у житті В. Прокоповича були середина – друга половина 1930-х років. Як вже відзначалося, він намагався знайти консенсус в Уряді, відвідував різні країни, проводив численні перемовини з українськими й зарубіжними діячами. Він знайшов у собі сили, щоби продовжити політичну діяльність і залишився на посаді прем'єр-міністра Уряду УНР в екзилі, яку він обіймав у 1926–1939 рр., будучи одночасно у 1936–1939 рр. міністром закордонних справ. Листування того періоду дає змогу почерпнути додаткову інформацію про події та зустрічі. Так, перебуваючи влітку 1937 р. на запрошення родини Веселовських (родичів Єлизавети Олександрівни) у невеличкому містечку Гершельсвальдау (Herschelswaldau) поблизу Бунцлау (Bunzlau) в Сілезії¹⁰⁸, В. Прокопович повідомляв І. Косенку у листі від 10 липня, що мав у Дрездені «передбачену зустріч з А. І. та І. М.» і вони «відбули потрібні наради» (йшлося про зустрічі з членами Уряду УНР в екзилі А. Яковлівим та І. Кабачковим). Він підкреслював своє задоволення тим, що вдалося «перебороти всі перешкоди й побачитися й порозумі-

¹⁰⁸ Йдеться про район міста Болеславець (польск. Boleslawiec) у південно-західній Польщі, регіон Сілезії, що до Другої світової війни входило до складу Німецької імперії під назвою «Бунцлау» (нім. Bunzlau).

тися з товаришами», а також зазначав, що якби йому найближчим часом вдалося організувати зустрічі з А. Лівицьким і Р. Смаль-Стоцьким, то можна було б підготувати належним чином 2 сесії Уряду восени. Водночас порушував у листі нагальні справи фінансування видання «Тризуба», діяльності Генеральної ради та Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції тощо¹⁰⁹.

Незважаючи на велике завантаження урядовими і громадськими справами, В. Прокопович залишався активним науковцем і дослідником. Він відіграв помітну роль в об'єднанні наукових сил української еміграції, репрезентації досягнень українських учених в європейському науковому просторі. Так, він брав безпосередню участь у заснуванні Академічного комітету, який представляв Україну в Комісії міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі націй¹¹⁰. Неодноразово виступав із науковими доповідями в Українській бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі, на засіданнях Українського історико-філологічного товариства у Празі. Наукові інтереси В. Прокоповича зосереджувалися на вивченні окремих епох історії України і зокрема Києва, а також на проблемах національної символіки, геральдики та сфрагістики. Протягом усього міжвоєнного періоду він знаходив час для наукової роботи в Національній бібліотеці у Парижі, використовував поїздки для участі у засіданнях Ради міністрів для проведення пошуків в архівах Праги і Дрездена. За результатами своїх досліджень і опрацювання архівних джерел він підготував наукові праці «Сфрагістичні анекдоти» (Прага, 1938)¹¹¹ та «Заповіт Орлика» (Париж, 1939)¹¹². Проте, на жаль, вагома частина наукового доробку В. Прокоповича не була опублікована за його життя і побачила світ заходами Є. Прокопович та проф. А. Яковліва вже після його смерті¹¹³.

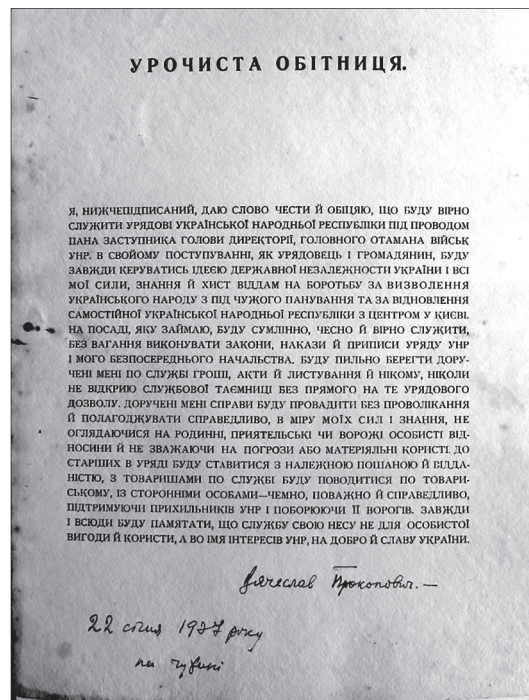
¹⁰⁹ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів І. Косенка. Ф. 16. Лист В. Прокоповича до І. Косенка від 10 лип. 1937 р.

¹¹⁰ Шульгин О. Без території... С. 59–60.

¹¹¹ Див.: Прокопович В. Сфрагістичні анекдоти (Московська наука і українська сфрагістика). Прага: Видання Українського історично-філологічного товариства, 1938. 28 с.

¹¹² Цю статтю спочатку було надруковано в журналі «La Revue de Prométhée» (1939. № 5–6), а згодом у розширеному вигляді – у часописі «Тризуб»: Прокопович В. Заповіт Орлика // Тризуб. Париж, 1939. Ч. 33(683). 28 верес. С. 3–8; Ч. 34–35(684–685). 19 жовт. С. 5–9.

¹¹³ Передусім йдеться про працю В. Прокоповича «Вічне підданство», що вийшла друком 1943 р. у Парижі, а також розвідки «Печать Малороссійская» і «Сфрагістичні етюди», які з передмовою та коментарями А. Яковліва були надруковані у «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (Париж – Нью-Йорк, 1954. Праці історично-філософської секції. Т. CLXIII). Зазначимо, що процес написання та підготовки до публікації цих праць, як і проведення комплексного аналізу творчої спадщини В. Прокоповича, потребує докладнішого висвітлення та стане предметом нашого окремого наукового дослідження.

Урочиста обітниця В. Прокоповича на вірність
Уряду Української Народної Республіки.

22 січня 1937 р., на чужині.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри.

Архів В. Прокоповича.

небезпеку, яка загрожувала йому з боку радянських спецслужб. Він вважав за необхідне зберегти своє чесне ім'я і запобігти його використанню в інтересах ворога. З цією метою В. Прокопович 29 вересня 1937 р. власноручно написав лист-обітницю (своєрідний «політичний заповіт»), який був засвідчений підписами трьох найближчих його одноподумців – протоієрея о. Іларіона Бриндзана, генерала О. Удовиченка і бібліотекаря Української бібліотеки імені Симона Петлюри І. Рудичева та запечатаний у конверт із написом: «Розпечатати у випадку, коли б зі мною що сталося»¹¹⁵.

Цей документ є надзвичайно важливим за своїм змістом і потужним за тональністю звучання, він ніби акумулює у собі всі душевні переживання В. Прокоповича, засвідчує його відданість національній ідеї, справі боротьби за визволення України:

¹¹⁴ Українська бібліотека імені Симона Петлюри. Архів В. Прокоповича. Ф. 7. Урочиста обітниця В. Прокоповича на вірність Уряду УНР, підписана 22 січ. 1937 р. Зазначимо, що у цей день таку ж за змістом «Урочисту обітницю» підписали І. Косенко, М. Ковальський, С. Нечай, І. Рудичів та ген. О. Удовиченко.

¹¹⁵ Там само. Лист-заповіт В. Прокоповича. Таверні, 29 верес. 1937 р.

В архіві Української бібліотеки імені Симона Петлюри зберігається низка цінних документів, підписаних В. Прокоповичем у 1937–1939 рр., поява яких була обумовлена загостренням зовнішньополітичної ситуації та ймовірною загрозою його життю з боку радянських спецслужб. 22 січня 1937 р. В. Прокопович підписав «Урочисту обітницю», заприсягнувши «вірно служити Урядові Української Народної Республіки», керуючись при цьому «ідеєю державної незалежності України», покладаючи для цього всі свої «сили, знання і хист»¹¹⁴.

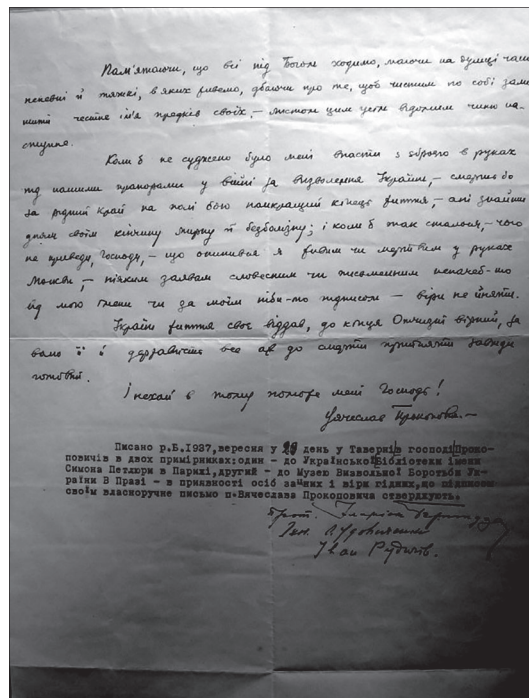
Залишаючись довгі роки керівником уряду, В. Прокопович повною мірою усвідомлював всю потенційну

«Пам'ятаючи, що всі під Богом ходимо, маючи на думці ці часи непевні, в яких живемо, дбаючи про те, щоб чистим по собі залишити чесне ім'я предків своїх, – листом цим усім відомим чиню наступне.

Коли б не суджено було мені впасти з зброєю в руках під нашими прапорами у війні за визволення України, – смерть бо за рідний край на полі бою найкращий кінець життя, – ані знайти дням своїм кінчину мирну й безболісну; і коли б так сталося, чого не приведи Господи, що опинився я живим чи мертвим у руках Москви, – ніяким заявам словесним чи письменним начебто від мого імени чи за моїм нібито підписом віри не йняти». Завершується лист проникливо-вистражданим ствердженням В. Прокоповича: «Україні життя своє віддав, до кінця Отчизни вірний, за волю її й державність все аж до смерти прийняти завжди готовий. І нехай в тому pomoже мені Господь!»¹¹⁶.

Цей лист був укладений у двох примірниках, один – для зберігання в Українській бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі, інший – в Музеї визвольної боротьби України в Празі¹¹⁷.

У надзвичайно складній зовнішньополітичній ситуації, що була позначена наближенням війни, В. Прокопович намагався згуртувати уенерівське еміграційне середовище у Франції. Весь час він твердо

«Пам'ятаючи, що всі під Богом ходимо...».

Політичний заповіт В. Прокоповича.

29 вересня 1937 р., м. Таверні (Франція).

Автограф.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри.

Архів В. Прокоповича.

¹¹⁶ Там само.

¹¹⁷ Згідно з інформацією, яку повідомляв А. Яковлів у листі до Є. Прокопович від 14 груд. 1942 р., цей документ був переданий ним у присутності свідків на зберігання до Музею визвольної боротьби України в Празі. Після одержання звістки про смерть В. Прокоповича конверт був розпечатаний 25 червня 1942 р., а текст листа надрукований А. Яковлівим у газеті «Краківські вісті» (№ 208 за 19 верес. 1942 р.). Див.: Українська бібліотека імені Симона Петлюри. Архів Є. Прокопович. Ф. 8. Лист А. Яковліва до Є. Прокопович. 14 груд. 1942 р.

і послідовно обстоював той погляд, що союзниками УНР у майбутньому збройному зіткненні в Європі можуть бути лише Великобританія та Франція. З початком Другої світової війни він звернувся з закликом від імені Уряду УНР, опублікованим на шпальтах «Тризуба», до всіх українців «сповнити свій обов'язок перед Отчизною», об'єднати зусилля і продовжити боротьбу за визволення України «з московської неволі» й відновлення її державної незалежності¹¹⁸.

Опинившись перед фактом вимушеного перебування Президента УНР А. Ливицького в Польщі під німецькою окупацією, В. Прокопович прийняв на себе обов'язки заступника голови Директорії УНР і головного отамана Військ УНР, що було зафіксовано відповідним актом, підписаним ним 26 жовтня 1939 р. у Бессанкурі, засвідченим його підписом і сургучевою печаткою, а також підписами протоієрея І. Бринзана, бібліотекаря Української бібліотеки імені Симона Петлюри І. Рудичева та генерального секретаря Товариства бувших вояків Армії УНР М. Ковальського. Одночасно В. Прокоповичем був підписаний наказ про призначення прем'єр-міністром і міністром закордонних справ О. Шульгина, керуючим міністерства військових справ – генерала О. Удовиченка, державним секретарем – І. Косенка¹¹⁹.

Цей документ був підписаний на підставі 4-го артикула «Закону про тимчасове верховне управління та порядок законодавства Української Народної Республіки» від 12 листопада 1920 р. та уповноваження, виданого В. Прокоповичу заступником Голови Директорії, Головним Отаманом А. Ливицьким 24 січня 1939 р. у Празі, з огляду на неможливість для нього виконувати ці обов'язки. Згідно з ним, 26 жовтня 1939 р. В. Прокопович перейняв на себе «зверхню владу УНР, а разом з тим і всю з нею пов'язану відповідальність»¹²⁰.

Із початком Другої світової війни В. Прокопович санкціонував створення Українського комітету на чолі з О. Шульгиним, завданням якого мало стати обстоювання української національної ідеї, сприяння створенню українських військових формацій у складі збройних сил різних країн, досягнення порозуміння між різними угрупованнями у середовищі української політичної еміграції¹²¹.

Капітуляція Франції перед нацистською Німеччиною та окупація останньою частини французької території змусила Прокоповичів у червні 1940 р. залишити Париж. Вони виїхали на південь Фран-

¹¹⁸ Прокопович В. Урядове повідомлення (На чужині, 20 вересня 1939 р.) // Тризуб. Париж, 1939. Ч. 32(682). С. 15.

¹¹⁹ Українська бібліотека імені Симона Петлюри. Архів В. Прокоповича. Ф. 7. Наказ В. Прокоповича, ч. 1 від 26 жовт. 1939 р.

¹²⁰ Там само. Акт про перебирання В. Прокоповичем повноважень голови Директорії УНР. 26 жовт. 1939 р.

¹²¹ Яблонський В. Державний центр УНР в екзилі... С. 234–235.

ції і поселилися у невеличкому середземноморському містечку Агей (Agay). Вячеслав Костянтинович намагався за цих умов продовжувати підтримувати контакти з діячами екзильного уряду. 12 липня 1941 р. він підписав свій останній документ як заступник Голови Директорії УНР – про складання ним повноважень на користь А. Лівіцького, який знову приступив до виконання своїх обов'язків¹²².

За згадками його дружини, у цей час він захворів на тяжку хворобу («мальтійську гарячку»), яка дуже негативно позначилася на його здоров'ї. Справжнім потрясінням для В. Прокоповича стало вивезення нацистами зібрання Української бібліотеки імені Симона Петлюри до Берліна. Проте він продовжував наполегливо працювати науково. Наприкінці грудня 1941 р. вони з дружиною повернулися до Бессанкура. У січні 1942 р. він писав у листі до І. Рудичева, що в оселі немає опалення та світла, але не втрачав оптимізму, більше того – наголошував, що «ми старі повинні подавати молоді приклад незламності й витривалості»¹²³. У цей період Вячеслав Костянтинович намагався сконцентруватися на науковій праці, кілька разів на тиждень їздив із Бессанкура до Парижа для роботи у Національній бібліотеці, готував до друку рукопис праці «Вічне підданство» про юридичні аспекти приєднання українських земель до Московського царства, стверджуючи, що це було «ніяке “вічне” і жадне “підданство”»¹²⁴. Саме завдяки дружині та її турботам про родинний побут В. Прокопович зберігав високу працездатність, проте щоденна інтенсивна робота погіршувала стан його здоров'я. В ніч на 7 червня 1942 р. у Вячеслава Костянтиновича стався серцевий напад, і о 6-й годині ранку він пішов із життя у власній оселі, що було зафіксовано у свідоцтві про смерть, виданому мерією Бессанкура 13 червня 1942 р.¹²⁵

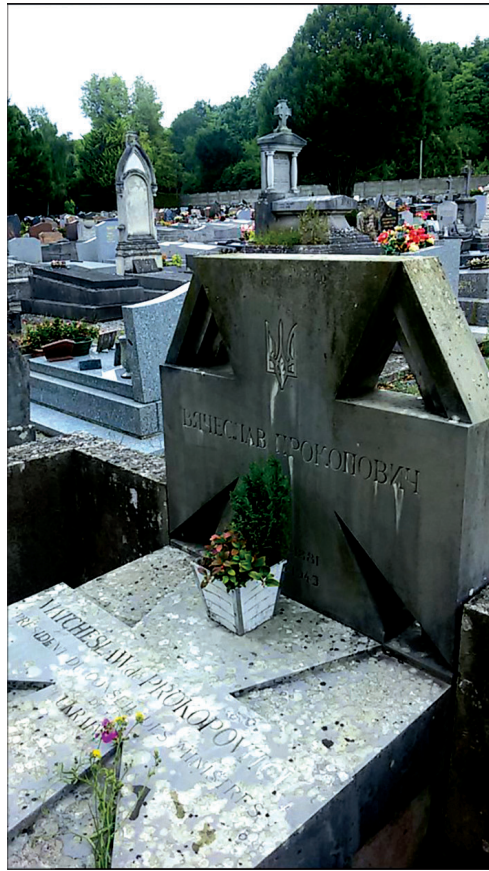
Єлизавета Олександрівна, намагаючись виконати заповіт В. Прокоповича й увічнити пам'ять про коханого чоловіка, вживала всіх можливих заходів, щоб зберегти його архів, наукову й публіцистичну спадщину, мріяла перетворити їхню оселю на будинок для українських учених, культурних і громадських діячів. З цього приводу вона контактувала з С. Созонтовим (головою Української громадської опіки у Франції), І. Рудичевим, А. Яковлівим тощо. Вона тяжко працювала, займалася вишиванням, щоб заробити гроші для сплати позики. У своєму домі вона прихистила вдову Головного Отамана – Ольгу Петлюру,

¹²² Там само. С. 238.

¹²³ Лист В. Прокоповича директору Української бібліотеки імені С. Петлюри І. Рудичеву, 10 січ. 1942 р. // Українська політична еміграція 1919–1945 : Документи і матеріали. Київ: Парламентське видавництво, 2008. С. 720–721.

¹²⁴ Там само. С. 721.

¹²⁵ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів В. Прокоповича. Ф. 7. Billetin de décès.

Могила Вячеслава Прокоповича
на цвинтарі у м. Бессанкур (Франція).
Сучасний вигляд. Липень 2017 р.
Фото з архіву авторів.

турбувалася про неї останні роки її життя, активно займалася громадськими справами. До кінця свого життя опікувалася могилою Вячеслава Костянтиновича у Бессанкурі, організувала видання низки його цінних праць.

Отже, вивчення архівної спадщини В. Прокоповича у поєднанні з аналізом актуалізованої інформації опублікованих джерел створило підґрунтя для відтворення багатогранної діяльності цієї непересічної особистості – політика і державного діяча, талановитого науковця й публіциста, який залишив по собі яскравий слід в історії України. Завдяки широті своїх поглядів і наукових інтересів, організаційним здібностям, принциповій громадянській позиції, високоморальним людським якостям він відіграв роль загально визнаного «морального авторитета» у політичному проводі УНР, послі-

довно репрезентуючи державницьку традицію та відданість українській національній ідеї. У своїй діяльності В. Прокопович інтегрував досвід політичної боротьби українства за вільну, демократичну державу – від перших проявів свідомого політичного руху на межі XIX–XX ст. до участі у державотворчих процесах у буремні роки Української революції 1917–1921 рр. Згодом він неухильно продовжував представляти національні інтереси в умовах перебування у вимушеній політичній еміграції, намагаючись сприяти об'єднанню українських політичних діячів навколо державницьких пріоритетів, незважаючи на розбіжності та протистояння в еміграційному середовищі. Сьогодні наукові й публіцистичні праці В. Прокоповича потребують подальшого ґрунтовного вивчення і осмислення, чому, безперечно, сприятиме виявлення та введення до наукового обігу всієї сукупності його документальної спадщини.

REFERENCES

1. Bilon, P. (1952). *Spohady* [Memoirs]. Pitsburg, T. 1. [in Ukrainian].
2. Vishka, O. (1998). Prokopovich Viacheslav Kostiantynovych. In: *Ukrainska zhurnalistyka v imenach (Materialy dlia encyclopedychnoho slovnyka)*. Lviv, 5, 260–262. [in Ukrainian].
3. Vlasenko, V. M. (2009). «Perekonanyi v tomu, shcho pravda vyshche vsioho» (Oleksandr Oles i paryzkyi tyzhnevnyk «Tryzub»: lystuvannia [«Convinced that the truth is above all else» (Olexander Oles and the Paris weekly «Trident»: correspondence)]. *Symskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*, 6–7, 79–98. [in Ukrainian].
4. Vlasenko, V. & Huzun, V. (2016). Natsionalno-demokratychnе seredovyshche mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v krainakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy [The national-democratic environment of the interwar Ukrainian emigration in the countries of South-Eastern Europe]. *Sumska starovyna*, 48, 25–49. [in Ukrainian].
5. Hyrych, I. (2014). *Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna XIX – pochatok XX st.)* [Ukrainian intellectuals and political separateness (the mid-19th – the beginning of the 20th centuries)]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. [in Ukrainian].
6. Hyrych, I. (2014). Ukrayinska mova yak fundamentalna tsinnist natsionalno-vyzvolnoho rukhu druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [The Ukrainian language as a fundamental value of the national liberation movement of the second half of the 19th – beginning of the 20th century]. *Historians*. Retrieved from <http://www.historians.in.ua/index.php/en/ukrayinska-mova/1209-ihor-hyrych-ukrayinska-mova-yak-fundamentalna-tsinnist-natsionalno-vyzvolnoho-rukhu-druhoyi-polovyny-khikh-pochatku-khkh-st>
7. Doroshenko, V. (1916). *Ukrainstvo v Rosii. Noviishi chasy* [The Ukrainian movement in Russia. Modern times]. Viden: nakladom Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy. [in Ukrainian].
8. Doroshenko, D. (2007). *Moi spomyny pro davnie-mynule (1901–1914 rr.)* [My memories of the ancient past (1901–1914)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
9. Doroshenko, D. (2007). *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 rr.)* [My memories of the recent past (1914–1920)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
10. Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli (spohady)* [Diary. About days gone by (memories)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
11. Yosypyshyn, Ya. & Paliienko, M. (2019). Ukrainska biblioteka imeni Symona Petliury v Paryzhi yak mistse natsionalnoi pamiaty (do 140-richchia vid dnia narodzhennia Symona Petliury ta 90-richchia vidkryttia biblioteky) [Symon Petlura Ukrainian Library in Paris as a place of national memory (to the 140th anniversary of Symon Petlura's birth and the 90th anniversary of the opening of the library)]. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 7–27. [in Ukrainian].
12. Komar, V. (2011). *Kontsepsiia prometeizmu v politytsi Polshchi (1921–1939 rr.)* [The concept of Prometheism in the politics of Poland (1921–1939)]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
13. Lototskyi, O. (1932). *Storinky mynuloho* [Pages of the past]. Varshava, T. 1. [in Ukrainian].
14. Matiash, I. (2021). Varshava–Budapesht–Paryzh: detali odniei podorozhi (malovidomi momenty zhyttia Holovy Dyrektorii j Holovnoho Otamana viisk UNR

Symona Petliury) [Warsaw–Budapest–Paris: details from one journey (little-known life moments of Symon Petliura, the Directory's head and the chief otaman of the UPR's Army)]. In M. Szumila's *Prace Polsko-Ukraińskiej Komisji dla Badania Relacji Wzajemnych w latach 1917–1921* (Vol. 2, pp. 139–159). Warszawa. [in Ukrainian].

15. Matiash, I. & Mushka, Yu. (2005). *Diiálnist Nadzvychainoi dyplomatychnoi misii UNR v Uhorshchyni* [Activities of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic in Hungary] Kyiv; Budapesht. [in Ukrainian].

16. Ostashko, T. S. (2012). Prokopovych Viacheslav Kostiantynovych. In: *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. T. 9. [in Ukrainian].

17. Ostashko, T. & Soloviova, V. (2002). Dyplomatychni predstavnytstva UNR u krainakh Zakhidnoi Yevropy (1918–1921 rr.) [Diplomatic missions of the Ukrainian People's Republic in the countries of Western Europe (1918–1921)]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr., 1*, 187–231. [in Ukrainian].

18. Paliienko, M. (2008). Arkhivni tsentry ukraïnskoi emihratsii (stvorennia, funktsionuvannia, dolia dokumentalnykh kolektsii) [Archival centers of the Ukrainian emigration (creation, functioning, fate of documentary collections)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

19. Paliienko, M. (2006). «Kievskaia starina» v hromadskomu ta naukovomu zhytti Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [«Kievskaya starina» in the public and scientific life of Ukraine (late 19th – early 20th centuries)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

20. Piskun, V. (2015). Uchast Uriadu UNR v emihratsii u prometeivskomu rusi: politychnyi, terytorialnyi ta individualnyi vymiry [Participation of the UNR Government in emigration in the Promethean movement: political, territorial and individual dimensions]. *Slavistychna zbirka, 1*, 232–247. [in Ukrainian]

21. Prokopovych, V. (1930). Doktor (Pamiati Ye. K. Lukasevycha) [In memory of Ye. K. Lukasevych]. *Tryzub, 3 (211)*, 10–14. [in Ukrainian].

22. Prokopovych, V. (1930). Ostannia podorozh (31.XII.1923 – 16.X.1924) (Uryvok) [The Last Journey (31.XII.1923 – 16.X.1924) (Excerpt)]. *Zbirnyk pamiaty Symona Petlury (1879–1926)*. Praha, 1930. [in Ukrainian].

23. Prokopovych, V. (1934). Pamiati Ali-Mardan-beia-Topchybashi [In memory of Ali-Mardan-bey-Topchybashi]. *Tryzub, 43 (449)*, 2–4. [in Ukrainian].

24. Prokopovych, V. (1931). Pamiati Viacheslava Lypynskoho [In memory of Viacheslav Lypynskyi]. *Tryzub, 25 (283)*, 3–7. [in Ukrainian].

25. Prokopovych, V. (1930). Pamiati N. M. Lototskoi [In memory of N. M. Lototska]. *Tryzub, 1930, 44 (252)*, 5–7. [in Ukrainian].

26. Prokopovych, V. (1929). Pamiaty «Pana» [Ye. Kh. Chykalenka] [In memory of Ye. Kh. Chykalenko]. *Tryzub, 29–30*, 5–13. [in Ukrainian].

27. Prokopovych, V. (1931). Pamiati P. I. Kholodnoho [In memory of P. I. Kholodnyi]. *Tryzub, 1931, 24 (282)*, 2–12. [in Ukrainian].

28. Prokopovych, V. (1943). *Pid zolotoiu korohvoiu* [Under the golden banner]. Paryzh. [in Ukrainian].

29. Prokopovych, V. (1931). Sviato nezalezhnosti [Independence Day]. *Tryzub, 4 (262)*, 4–8. [in Ukrainian].

30. Prokopovych, V. (1938). *Sfragistychni anekdoty (Moskovska nauka i ukrainska sfrahistyka)* [Sphragistic anecdotes (Moscow science and Ukrainian

sphragistics)]. Praha: Vydannia Ukrainskoho istorychno-filolohichnoho tovarystva. [in Ukrainian].

31. Riast, O. [Petliura, S.] (1923). *Suchasna ukrainska emihratsia ta ii zavdannia* [Modern Ukrainian emigration and its tasks]. Shehypiorno. [in Ukrainian].

32. Symon Petliura. Statti, lysty dokumenty (1979). [Symon Petliura. Articles, letters, documents] / Ukrainska vilna akademiia nauk u SShA, Biblioteka im. Symona Petliury v Paryzhi. Niu-York. T. 2. [in Ukrainian].

33. Cherepyn, S. [Prokopovych, V.] (1926). Pamiatnyk nerukotvornyi [The monument is not made by hand]. *Tryzub*, 37–38, 7–9. [in Ukrainian].

34. Chykalenko, Ye. (2003). Spohady (1861–1907) [Memories (1861–1907)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

35. Shulhyn, O. (1934). *Bez terytorii. Ideolohiia ta chyn Uriadu UNR na chuzhyni* [Without territory. Ideology and rank of the UNR Government abroad]. Paryzh: Vydavnytstvo «Mech». [in Ukrainian].

36. Yablonskyi, V. (2020). *Derzhavnyi tsentr UNR v ekzyl: idei, borotba, tradytsiia (1921–1992 roky)* [The State Center of the Ukrainian People's Republic in Exile: Ideas, Struggle, Tradition (1921–1992)] Kyiv. [in Ukrainian].

37. Yakovliv, A. (1954). Viacheslav Kostiantynovych Prokopovych (1881–1942). *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka. Pratsi istorychno-filosofichnoi sekti. Paryzh; Niu-York: Persha Ukrainska Drukarnia u Frantsii*, 153, 5–17. [in Ukrainian].

Maryna Paliienko

Doctor of Historical Sciences,

Professor,

Head of the Department of Archival Studies

and Special Branches of Historical Science,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

Ihor Sribnyak

Doctor of Historical Sciences,

Professor,

Head of the Department of World History

Historical-philosophical faculty

Borys Grinchenko Kyiv University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

**VIACHESLAV PROKOPOVYCH IN THE STRUGGLE
FOR UKRAINIAN STATEHOOD AND THE NATIONAL IDEA:
TOUCHES TO THE PORTRAIT OF A POLITICAL
FIGURE AND SCIENTIST**

Abstract. The purpose of the article is to reflect the life path of the Ukrainian public and political figure, historian Viacheslav Prokopovych (1881–1942) to

study his contribution to the struggle for Ukrainian statehood during the Ukrainian Revolution of 1917–1921 as well as in political exile in Poland and France. **The methodological basis** of the research included the consistent application of the principles of historicism, objectivity, systemic and interdisciplinary approaches, and comparative studies. The use of the biographical method in combination with the methods of source analysis and synthesis made it possible to consider the life of V. Prokopovych in the context of social and political events, through the prism of interpersonal communication, professional, and family environment. **The scientific novelty of the research** lies in the fact that it is based on the study and comparative analysis of V. Prokopovych's archival and published heritage. It highlighted the formation of personality, significant milestones of his life and activity, participation in the Ukrainian public, political, cultural, and educational movement, activity as Prime Minister of the Government of the Ukrainian People's Republic during the Ukrainian Revolution of 1917–1921 and the period of emigration. In the formation of the research source base, an important role was assigned to the analysis and introduction into the scientific circulation of documents' information from the V. Prokopovych's personal archives, which is preserved in the fonds of the Symon Petliura Ukrainian Library in Paris. **Conclusions.** V. Prokopovych, taking an active role in the Ukrainian political and cultural movement from the beginning of the 20th century, made a significant contribution to the struggle for Ukrainian statehood, defending Ukrainian national interests and values as a politician, statesman, public figure, journalist, and historian. He held key positions in the Government of the Ukrainian People's Republic, being the Minister of Education and Prime Minister. During the period of his forced political emigration, he actively participated in the development of the Government of the Ukrainian People's Republic in exile, and he was one of the founders and a long-time editor of the weekly *Tryzub*, the creator and chairman of the Council of the Symon Petliura Ukrainian Library in Paris. His scientific, publicist, and archival heritage represents a significant public interest and requires deep study.

Key words: Viacheslav Prokopovych; Ukrainian statehood; national identity; Ukrainian political emigration in Europe; archival heritage.